

**ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»
ІНСТИТУТ ФІЛОЛОГІЇ ТА МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ, ДОКУМЕНТНИХ ТА
МІЖКУЛЬТУРНИХ КОМУНІКАЦІЙ**

Допущено до захисту

“ ____ ” _____ 2024 р.

Завідувач кафедри туризму,
документних та міжкультурних
комунікацій

_____ Людмила ТАНСЬКА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ступінь вищої освіти «бакалавр»

на тему:

**РОЗВИТОК ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В
УКРАЇНІ**

за спеціальністю 242 «Туризм»

Виконала: студентка 4 курсу,
заочної форми навчання, групи ЗТУ-20-1
Маліцька Валерія Олександрівна

Науковий керівник:

к.культурології

Танська Людмила Вацлавівна

Київ-2024

Зміст

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ	7
1.1 Поняття релігійного туризму: його сутність та особливості	7
1.2 Об'єкти релігійного та паломницького туризму у світі ..	11
1.3 Особливості організації релігійних і паломницьких турів	15
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ	21
2.1 Аналіз пропозицій щодо паломницького та релігійного туризму в Північній Україні	21
2.2 Оцінка можливостей розвитку паломницького та релігійного туризму у Північній Україні	27
Висновки до розділу 2	38
РОЗДІЛ 3 РОЗРОБКА РЕЛІГІЙНО-ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРУ «ПРАВОСЛАВНА ПІВНІЧ УКРАЇНИ»	39
3.1 Аналіз затребуваності релігійно-екскурсійного туру	39
3.2 Проект релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України»	51
Висновки до розділу 3	65
ВИСНОВКИ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	71
ДОДАТКИ.....	80

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

UNWTO – United Nations World Tourism Organization (Всесвітня Туристична Організація)

WRTA – World Religious Travel Association (Всесвітня Асоціація Релігійного Туризму)

сmt – село міського типу

ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Просвітницька діяльність у туристичній сфері є важливим фактором підтримки духовно-культурних процесів на різних рівнях функціонування соціуму. Це зміцнює прямі та зворотні зв'язки поколінь в культурних системах та зумовлює оригінальне поєднання в українській національній культурі традицій та інновацій.

Етнокультурна спільнота, опинившись у іншому культурному ландшафті, може помітно змінитись, пристосовуючись до нових обставин. В Україні культурний ландшафт останні сто років різко змінювався під впливом ідеологічних чинників. Зокрема, конфесійна архітектура зазнала суттєвих змін – від майже повного руйнування – до поступового відновлення. Відновити традиційний образ регіону у національній культурі може допомогти паломницький та релігійний туризм.

У Північному регіоні України знаходиться велика кількість культових православних об'єктів, привабливих як для віруючих, так і для тих осіб, які у тій чи іншій мірі цікавляться релігією. При цьому багато об'єктів за межами кількох основних напрямів, цікаві як у релігійному, так і в пізнавальному аспекті, залишаються незатребуваними у туристичному бізнесі. У зв'язку з цим заслуговує на увагу Північна Україна – регіон з багатою історією та традиціями православної культури. Це все і формує актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дипломного проекту є обґрунтування та розробка релігійного туру Північною Україною (на основі православ'я).

Поставлена мета визначила вирішення наступних *завдань*:

- дослідити поняття релігійного туризму, його сутність та особливості
- визначити об'єкти релігійного та паломницького туризму у світі;
- описати технологію розробки екскурсійного продукту релігійної

спрямованості;

- здійснити аналіз пропозицій щодо паломницького та релігійного туризму в Україні;
- оцінити можливості розвитку паломницького та релігійного туризму у Північній Україні;
- проаналізувати затребуваність релігійно-екскурсійного туру;
- розробити проект релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України»;

Об’єкт дослідження – розвиток релігійного туризму.

Предмет дослідження – розробка православного туру святими історичними місцями Північної України.

Теоретичну та методичну базу дослідження становлять навчальні посібники та монографії Жалдака Г. П., Бичковської А. А., Мальської М. П., Рутинського М. Й., Білоус С. В., Мандюк Н. Л., Білик В. В., Сергієнко О. А., Крупенної І. А. та ін.; наукові статті, присвячені релігійному туризму та паломництву: Литвин І. В., Панченко С. А., Сайчука В. С., Ситенької К. І., Гринюк Т. А. та ін.; публікації в інтернет-ЗМІ: інтернет-сайти турфірм та паломницьких служб, храмів та монастирів України та інші.

Методи дослідження. Як інструменти наукового дослідження використано аналіз літературних та інтернет-джерел, логічний аналіз основних понять, порівняльний аналіз, анкетне опитування.

Практична значимість даного дослідження полягає у тому, що результати можуть бути використані для розвитку туристичного бізнесу в Північній Україні. Розробка конкретного релігійного туру сприятиме залученню туристів, що цікавляться православною культурою та духовними традиціями. Це дозволить підвищити популярність регіону, сприяти збереженню та відновленню історичних та культових об’єктів, а також стимулювати місцеву економіку через збільшення потоку відвідувачів. Туристичні фірми та паломницькі служби зможуть використовувати створений тур як готовий продукт, що відповідатиме запитам сучасного

туриста та тенденціям ринку.

Структура роботи містить 3 розділи, 9 підрозділів роботи, із загальною кількістю сторінок – 85. Кількість позицій списку використаних джерел становить 88, розміщених на 9 сторінках. Також робота містить 1 додаток.

Ключові терміни: «поломницький туризм», «релігійний туризм» «туристичний продукт», «тур», «екскурсія».

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ

1.1 Поняття релігійного туризму: його сутність та особливості

В останні роки релігійний туризм є дуже затребуваним видом туризму в організації туристичних подорожей. Люди прагнуть відвідувати святі місця, як у своїй країні, так і за її межами, керуючись духовними та екскурсійно-пізнавальними цілями. Економічна нестабільність безпосередньо впливає на багато сфер індустрії туризму, але релігійний туризм страждає від неї менше, тому що цілі, які ставлять перед собою туристи при поїздки в те, чи інше «святе місце», часто є сакральними, й мотивація до поїздки зазвичай перевищує фінансові труднощі.

Релігія немає загального визначення, адже кожна з них характеризується різними відмінними рисами, й може бути трактована по-особливому. Так, згідно з трактуванням Баджо Р., релігія визначається як «...набір переконань, що стосуються причини, природи та мети всесвіту, що розглядається як створення надлюдського інституту управління, та зазвичай включає релігійні і ритуальні обряди, а також часто містить у своїй основі моральний кодекс, що регулює поведінку людей [2, с.25].

В даний час у світі існує понад п'ять тисяч релігійних течій. Найбільш значущими та численними за своїми послідовниками з них є світові монотеїстичні релігії: християнство (католицизм, православ'я, протестантизм), іслам (суніти, шиїти, ісмаїліти) та буддизм [17, с.90].

Світова релігія формується за певних умов. Вона не повинна містити етнічної ідеї, яка розглядає цю релігію як виключну власність певного етносу. Світова релігія звернена до всіх людей незалежно від національності, мови, звичаїв та способу життя. Її світовий характер передбачає масове поширення послідовників у різних країнах та серед усіх верств суспільства, а також значний вплив на перебіг історії [18].

Проте, окрім світових, існують ще й національні релігії. Це релігії, що

склалися локально, в рамках одного народу і не мають поширення за межами ареалу його проживання. До національних язичницьких релігій відносяться індуїзм і синтоїзм, а до вчительських - даосизм, конфуціанство, зороастризм та іудаїзм.

Термін «релігійний туризм» різними світовими туристичними організаціями трактується по-різному. Згідно з World Religious Travel Association (WRTA), або Всесвітньою Асоціацією Релігійного Туризму, релігійний туризм визначається як «виїзд людини з країни проживання на строк не більше шести місяців з метою відвідування святих та релігійних місць центрів» [4].

United Nations World Tourism Organization (UNWTO), або Всесвітня Туристична Організація, під релігійним туризмом розуміє «подорож з релігійними цілями, яка пов'язана не тільки з відвідуванням релігійних святинь, а й із духовним удосконаленням» [9].

Інтерпретація «релігійного туризму» зарубіжними авторами також варіативна. Наприклад, британські дослідники Доддс Р., Холмс М. Р. зазначають, що «релігійний туризм, також відомий як туризм, пов'язаний з вірою – це вид туризму, при якому віруючі люди подорожують індивідуально або групами з причин, пов'язаних із релігією чи духовністю» [7, с.160].

Щодо вітчизняних вчених, то вони також активно досліджують релігійний туризм, й визначення даного поняття можна знайти у ряді наукових праць. Наприклад, Зінченко В. О. вважає, що «релігійний туризм ґрунтується на відвідуванні туристами святих місць, а також здобутті душевного спокою та почуття єднання з духовно близькими людьми» [34, с.17].

На думку Лук'янової Н., під релігійним туризмом слід розуміти «види діяльності, пов'язані з наданням послуг та задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць та релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища» [56, с.140]. Це визначення, на наш погляд, є найточнішим, і буде надалі використовуватись у нашій роботі.

Таким чином, із сформульованих вищезгаданими авторами визначень

очевидно, що концепція релігійного туризму єдина у всьому світовому співтоваристві і має ряд відмінних рис, які дещо відокремлюють його від інших видів туризму.

Цими рисами є:

- релігійність чи бажання більше дізнатися про конкретну релігію як головна мотивація для подорожі;
- сильний емоційний вплив даного виду туризму на людину;
- особлива важливість групових подорожей з погляду духовного єднання туриста із членами групи [11;25].

Що стосується історії релігійного туризму, то вона сягає корінням у глибоке минуле. Варто зазначити, що саме паломництво до священних місць можна по праву вважати найдавнішим видом туризму. Подорожі з культовими цілями почалися ще за доби Античності. Стародавні греки та римляни відвідували святилища та храми, а також усипальниці царів, де могли попросити у владик допомоги або подякувати їм за великі діяння.

В епоху Середньовіччя релігійний туризм вступив у фазу свого розквіту. Паломництво в цей період набуло масового характеру і знайшло відображення у Хрестових походах, які проголошували своєю головною місією визволення від невірних. Однак у цей період була ще низка вагомих причин для здійснення паломництва. Першою з них вважатимуться традиції. Наприклад, для прихильників іудаїзму та християнства паломництво до Єрусалиму було обов'язковим, оскільки на Святій Землі знаходилися Стіна плачу, а також Храм Гробу Господнього. У VII столітті мусульмани, які підкорили Мекку, зробили її релігійним центром, і у священне місто стало щорічно стікатися величезна кількість представників. Ще однією вагомою причиною служив плачевний стан медицини того періоду, тому люди робили паломництво в надії зцілитися від смертельних хвороб, ліків від яких ще не існувало [26, с.97].

Паломницький рух значно розширився у XV-XVII століттях. Саме в цей період з'явилися ті, хто вирушав на Святую землю для реалізації своїх інтересів, часом дуже далеких від віросповідання. Деякі люди робили походи для вступу

до лицарів, інші головною метою означали політичне та військове шпигунство.

У XIX столітті релігійний туризм набув більш організованих форм. Наприклад, з 1870-х років у Франції, Німеччині та Австрії щороку споряджався паломницький караван на знак покаяння за злочини республіканського уряду проти церкви. А вже у XX столітті релігійний туризм міцно зайняв свою нішу на ринку туристських послуг.

У сучасній науці досі точаться суперечки про класифікацію релігійного туризму. Розглянемо низку підходів. Так, відповідно до класифікації вченого Чередниченко А. О., релігійний туризм поділяється на два основні різновиди: паломницький туризм та релігійний туризм екскурсійно-пізнавальної спрямованості. У паломницькому туризмі також виділяється духовно-паломницький туризм. Дані варіації релігійного туризму суттєво відрізняються одна від одної метою подорожі [86, с.227].

Паломницький туризм, за словами Чередниченко А. О., – це «сукупність поїздок представників різних конфесій із паломницькими цілями» [86, с.228]. Під паломництвом розуміється прагнення віруючих людей вклонитися святим місцям. Метою паломництва є виконання віруючим релігійного обов'язку та отримання особливої благодаті за подолання труднощів, що виникають у ході подорожі. Іноді паломництво відбувається, коли віруючий перебуває у сумнівах і хоче переконатися у правильності прийнятого важливого рішення.

Також частими мотивами паломництва є: бажання отримати зцілення (тілесне та духовне), подолання духовної кризи або прагнення подякувати божеству за одужання. Паломництво може мати і політичні цілі, якщо політичний діяч набуває більшої політичної ваги у певних колах, зміцнюючи свій авторитет.

Варто зазначити, що мотиви паломництва можуть сильно відрізнятися в залежності від релігії. Наприклад, лише одна світова релігія – іслам – розглядає паломництво як обов'язкову вимогу для кожного мусульманина. Щоправда, відколи мусульмани розселилися по всьому світу, ця вимога не є

безумовно необхідною. І все ж, незважаючи на це, хадж (або паломництво) в Мекку залишається мрією багатьох прихильників ісламу, яке здійснення дуже шанується і надає статусність у колі мусульман. Щодо інших релігій, тут паломництво носить скоріше рекомендаційний характер і залежить від ступеня прихильності людини до тієї чи іншої релігії. Проте, мільйони людей щороку здійснюють подорожі до релігійних святинь, виходячи зі своїх особистих переконань [20;41;55].

Релігійно-пізнавальний туризм розрахований на людей, які не є прихильниками певної релігії, або людей, які належать до якоїсь віри, і водночас не позиціонують себе як виключно релігійних, але прагнуть пізнання традицій і розширення свого кругозору. На відміну від паломника, релігійний турист не бере на себе всю повноту статусу, що випливає з належності до тієї чи іншої віри, та зберігає певну дистанцію по відношенню до релігійних традицій. Порівнюючи два напрями, можна сказати, що головною метою паломника є поклоніння, а метою релігійного туриста – пізнання.

У цій роботі основну увагу буде приділено релігійному пізнавальному туризму, оскільки він, завдяки своїй доступності, є найпоширенішим, а отже, перспективнішим.

1.2 Об'єкти релігійного та паломницького туризму у світі

Міжнародний релігійний туризм у наші дні стає все більш популярним, що, на наш погляд, пов'язано зі швидким розвитком інфраструктури, транспортної системи, високим рівнем комунікаційних технологій, а також з прагненням туристів розширювати свій кругозір і підвищувати культурний рівень. Варто зазначити, що дохід на душу населення в розвинених країнах досить високий (саме вони є основними постачальниками туристів), що дозволяє людям планувати подорожі в далекі DESTINATIONI і витратити значні суми на подорожі.

За даними Всесвітньої туристичної організації, кількість людей, які здійснюють туристичні поїздки, щорічно становить приблизно 1 мільярд, з

яких 300 мільйонів керуються релігійними цілями. Загальний дохід, що отримується від релігійного туризму, становить близько 20 мільярдів доларів щорічно [9].

У світлі цих статистичних даних релігійний туризм є великим потенційним джерелом доходу для країн, які мають відповідні релігійні туристичні ресурси. Релігійний туризм більш стійкий до коливань, ніж будь-який інший вид туризму, і кількість його послідовників щороку лише зростає. Такий висновок можна зробити, ґрунтуючись на статистиці релігійного туризму у світі. Ми розглянули найпопулярніші світові DESTINATIONI для здійснення паломництва та релігійного туризму.

Щорічно, керуючись релігійними цілями, ізраїльський Єрусалим відвідують близько 3 мільйонів осіб, що становить третину всіх туристів країни. Аналогічна ситуація спостерігається і в Саудівській Аравії, де для паломництва Мекку щорічно відвідують від 15 до 17 мільйонів мусульман. Варанасі, що знаходиться в Індії і є одним із головних центрів паломництва для послідовників індуїзму, щорічно відвідують 5 мільйонів людей. Щодо Європи, Ватикан і Рим в Італії приймають близько 4 мільйонів релігійних туристів щороку, а в Лурді, Франція, приїжджає близько 5 мільйонів паломників, щоб відвідати Grotto of Massabielle і викупатися в лікувальних водах [4].

Таким чином, незважаючи на змінну туристичну реальність, релігійний туризм залишається одним із найпопулярніших видів туризму у світі.

Для географічного вивчення широкої і дуже строкатої картини паломництва використовується районування. У сучасному світі виділяють 10 макрорегіонів паломництва:

1. Християнська Європа.
2. Північна Америка з домінуючим становищем християнства та іншими релігіями, такими як іслам, індуїзм, буддизм та інші.
3. Латинська Америка з переважанням християнства та місцевих традиційних релігій.

4. Північна Африка з величезним переважанням ісламу.
5. Західна та Східна Африка, де панує іслам, а також існують окремі центри християнства та традиційних релігій.
6. Західна Азія з домінантою ісламу та анклавом християнства та іудаїзму.
7. Південна Азія, де поширені індуїзм і буддизм, а також є центри християнства, джайнізму, сикхізму та ісламу.
8. Південно-Східна Азія з переважанням буддизму, конфуціанства, синтоїзму, а також з послідовниками ісламу та християнства.
9. Центральна Азія з домінантою буддизму (переважно ламаїзму).
10. Середня Азія з пануванням ісламу [17;80].

Розглянемо найпопулярніші святині у кожному із регіонів (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Найпопулярніші святині у макрорегіонах паломництва [17;80;88]

Макрорегіон	Особливості	Найвідоміші святині
Християнська Європа	Переважання християнства, наявність численних історичних релігійних об'єктів	Ватикан, Сантьяго-де-Компостела, Кельнський собор
Північна Америка	Домінуюче становище християнства та інші релігії, такі як іслам, індуїзм, буддизм	Базиліка Пресвятої Діви Марії Гваделупської, Мечеть Ісламського центру в Вашингтоні, Буддійський храм у Лос-Анджелесі
Латинська Америка	Переважання християнства та місцевих традиційних релігій	Собор Святого Петра в Римі, Піраміда Сонця в Теотіуакані
Північна Африка	Величезне переважання ісламу	Мечеть Хасана II в Касабланці, Велика мечеть у Кайруані
Західна та Східна Африка	Панування ісламу, окремі центри християнства та традиційних релігій	Національна мечеть Абуя, Лалібела

Західна Азія	Домінанта ісламу та анклавів християнства та іудаїзму	Мечеть Аль-Акса, Храм Гробу Господнього, Стіна Плачу
Південна Азія	Поширення індуїзму і буддизму, центри християнства, джайнізму, сикхізму та ісламу	Тадж-Махал, Золотий Храм, Бодх-Гая
Південно-Східна Азія	Переважає буддизм, конфуціанство, синтоїзм, а також послідовники ісламу та християнства	Боробудур, Ангкор-Ват, Шведагонська пагода
Центральна Азія	Домінанта буддизму (переважно ламаїзму)	Потала, Ердене-Зуу
Середня Азія	Панування ісламу	Бухарський комплекс, Мавзолей Ходжа Ахмеда Ясаві

Кожен макрорегіон відомий насамперед світовими центрами паломництва. Вони приймають міжнародні потоки віруючих, які прагнуть до об'єктів поклоніння національного та місцевого значення, і часто поєднують релігійну спеціалізацію з функціями адміністративного, промислового, культурного та туристичного центрів. У кожному з таких макрорегіонів світу існує безліч релігійних об'єктів, що щорічно притягують паломників та туристів, які цікавляться різними релігіями.

Розташування священних храмів та місць поклоніння залежить від релігії, яку сповідує населення певної країни, а також від історичного минулого місцевості, де було споруджено релігійні об'єкти. У кожному з макрорегіонів виділяється одна провідна світова релігія, але ряд регіонів, наприклад, Західна Азія та Південно-Східна Азія, крім провідної релігії, мають на своїй території ще кілька інших світових центрів релігій, що користуються популярністю серед місцевих мешканців та туристів.

Найбільш системно паломництво склалося при становленні та розвитку світових монотеїстичних релігій: християнства, буддизму та ісламу. Макрорегіонами з переважанням християнського паломництва та релігійного

пізнавального туризму є Європа, Північна Америка та Латинська Америка; іслам переважає в Північній, Західній та Східній Африці, Західній та Середній Азії; буддизм, своєю чергою, популярний у Південній, Південно-Східній та Центральній Азії.

Щодо інших національних релігій, то вони локалізовані, як правило, у межах однієї країни. Наприклад, паломництво до святих місць іудаїзму можливе в Ізраїлі (Стіна плачу та інші), синтоїзм користується популярністю в Японії, індуїзм розвинений у Непалі та Індії.

Варто зазначити, що релігійно-пізнавальний туризм розвивається на світових релігійних об'єктах швидкими темпами, за винятком деяких священних місць мусульманського світу, відвідування яких регулюється строгими правилами та передбачає лише паломництво.

1.3 Особливості організації релігійних і паломницьких турів

Організацією релігійного туризму в Україні займаються паломницькі служби при храмах і монастирях, а також туристичні фірми. Є приклади, коли паломницькі служби є організаційно незалежними, але мають благословення правлячого архієрея. Дуже небагато паломницьких служб зареєстровані як туроператори, оскільки ця діяльність не потребує ліцензування. Паломницькі служби фактично виконують функції туристичних агентств. У зв'язку з цим їм легше організовувати свою роботу порівняно з туристичними фірмами. Більшість туристичних фірм, що пропонують релігійні тури, не мають благословення церкви [71, с.25].

Особливості організації релігійного туру залежать від причин, через які люди здійснюють такі поїздки. Для віруючих громадян головною метою паломництва є участь у релігійних обрядах і богослужіннях. Для звичайних туристів, які мають світські цілі (отримання естетичного задоволення, знайомство з унікальними пам'ятками архітектури, настінним живописом, іконописом, релігійною культурою), пропонуються релігійні тури

екскурсійної тематики. Відповідно, є відмінності у принципах організації релігійного туризму у паломницьких службах та туристичних фірмах [30;45;70].

Оскільки клієнти паломницьких служб переважно є віруючими, зміст поїздки планується відповідним чином. Паломницька служба організує поїздку таким чином, що вона починається з соборної молитви за розробленим молитовним правилом. Додатково готується інформаційний листок з тропарями та молитвами свят та святих, яким присвячена поїздка. Далі йде розповідь супроводжувача на тему поїздки, що включає життя святого, історію здобуття святини або утворення монастиря чи храму. Супроводжувач групи читає коротке правило для подорожуючих з поясненням змісту молитов, розповідає про святих та історію Православної Церкви, монастирів та храмів, надає краєзнавчу інформацію про відвідуване місце, розповідає про життя подвижників та відповідає на запитання.

Після прибуття у святе місце люди беруть участь у богослужінні зі сповіддю та причастям для бажаючих. Після служби церковні службовці проводять екскурсію, прочани спілкуються зі священнослужителями, відвідують святі джерела. По дорозі назад читаються акафісти святим, біля мощів яких вони молилися, або чудотворним іконам, на святкуванні яких були присутні. Багато людей після колективної паломницької поїздки відвідують ці святі місця самотійно [83, с.51].

Організатори паломницьких турів повинні враховувати специфіку подібних поїздок та відповідним чином планувати час, розумно поєднуючи екскурсії та участь паломників у богослужінні. Вже на стадії комплектування групи слід враховувати інтереси людей, інформувати їх про специфіку туру, щоб уникнути конфліктів між учасниками з різними цілями. При організації паломницьких турів слід зважати на інтелектуальні та вікові особливості, емоційний стан учасників, а також збіг паломницького туру з релігійними святами. Важливим, іноді визначальним значенням в організації релігійно-екскурсійного туризму є взаємодія з єпархіальними управами, благочинними

округами та настоятелями монастирів. Це один із ключових моментів при організації паломництва [10;11;40].

Ще однією важливою складовою паломницьких програм є благодійна діяльність. Практично всі паломницькі служби перед відвідуванням монастирів дізнаються про їхні конкретні потреби та повідомляють про це паломникам. Служба також займається збором допомоги. Приїжджаючи до монастиря, прочани привозять необхідні речі та продукти, роблять грошові пожертвування. Для багатьох обителів, що відроджуються, така підтримка, тим більше здійснювана на регулярній основі, є дуже суттєвою.

Паломницька служба, як і туристична фірма, повинна підготувати керівника групи до релігійної поїздки. Він повинен чітко уявляти, що його завданням у релігійній поїздці є особиста молитва, участь у богослужіннях та турбота про групу, включаючи духовно-культурне наповнення дозвілля [64, с.20].

На відміну від паломницької служби, працівники туристичних фірм під час релігійної поїздки приділяють особливу увагу організації екскурсійної роботи. Екскурсія виконує кілька функцій, що дозволяють реалізувати світські цілі туристів. По-перше, це організація культурного дозвілля. Екскурсія займає важливе місце в організації дозвілля для знайомства з об'єктами культури, мистецтва та природними ландшафтами. По-друге, вона розширює культурний кругозір. Миттєвий інтерес до певного явища, події чи творчості може стати стійким і допомогти в оволодінні новими знаннями. По-третє, це освітня функція. Оскільки екскурсія є складовою релігійного туру, керівник групи повинен мати навички екскурсовода. Туристична фірма ставить акцент на необхідності майстерності керівника групи [76, с.60].

У релігійному туризмі дуже важлива концепція реклами. Відвідування релігійних святинь і святих місць пов'язано з глибокими душевними почуттями та переживаннями людей, особливо паломників. Тому важливі етичні стандарти реклами турів релігійної тематики. Інформація повинна бути подана в коректній формі та пристойних виразах, не ображаючи почуттів

віруючих. Вона повинна публікуватися в авторитетних виданнях з доброю моральною репутацією.

Особливості організації релігійного туру та паломництва пов'язані з підготовкою маршруту. Після прийняття рішення про поїздку починається підготовчий етап, що включає складання маршруту для найзручнішого шляху проходження групи, сприяючи повному розкриттю теми. Маршрут визначає порядок показу об'єктів та послідовність їх огляду. Уточнюються адреси та під'їзні шляхи, маршрут наноситься на карту-схему. На наступному етапі проводиться об'їзд або обхід маршруту, перевіряється стан доріг, місця для можливих санітарних зупинок, робиться приблизний розрахунок часу на дорогу [85].

Перед від'їздом організатори беруть благословення на поїздку для паломників і туристів. Вони враховують доступ до святинь і розклад богослужінь. Під час підготовки поїздки досягається домовленість з монастирями про організацію трапез. Туристи та паломники можуть брати участь у трапезі монахів з благословення керівництва монастиря. Вони також можуть користуватися послугами підприємств громадського харчування, таких як ресторани, кафе та закусочні. У релігійних центрах і святих місцях паломники та екскурсанти можуть вибирати страви в цих закладах. Також доступні монастирські та інші їдальні, де їжа може бути більш простою, пісною під час православного посту або вегетаріанською. Паломникам часто подається їжа у визначений час, без можливості вибору страв [65, с.143].

Варто відмітити, що під паломництвом мають на увазі діяльність, що носить вузькоконфесійний характер, яка передбачає відвідування релігійних об'єктів із сакральними цілями для здійснення обрядових дій. У свою чергу релігійний туризм розглядається як різновид культурно-пізнавального туризму, що передбачає отримання інформації та особистих вражень від демонстрації релігійних об'єктів незалежно від конфесійної приналежності туриста. Він включає відвідування культових споруд та сакральних місць, нині існуючих чи зниклих релігій, участь у релігійних святах, при цьому вчинення

ритуальних дій не входить до обов'язкової програми туру, вони мають добровільний характер. Релігійний туризм також передбачає перегляд музейних експозицій конфесійного змісту та прослуховування пов'язаних із ними екскурсій [44, с.203].

Одним із найважливіших завдань, яке необхідно вирішувати в рамках розвитку релігійного туризму, є вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, пов'язаних з ним. Потенційний турист часто навіть не здогадується про різноманіття релігійної спадщини.

На сьогоднішній день спеціальних правил чи особливостей організації релігійних турів не існує. Проте при проектуванні таких турів варто враховувати специфіку організації релігійних поїздок. Наприклад, організатори паломницьких турів повинні ретельно планувати час, розумно поєднуючи екскурсії з участю паломників у богослужінні. Також слід враховувати інтелектуальні та вікові особливості, емоційний стан учасників поїздки, а також збіг паломницьких турів із релігійними святами [10;28;55].

Важливе, а іноді й визначальне значення в організації релігійно-екскурсійного туризму має взаємодія з єпархіальними управами, благочинними округами та настоятелями монастирів. Це один із ключових моментів при організації паломництва.

У релігійному туризмі дуже важлива концепція реклами. Відвідування релігійних центрів і святих місць пов'язане з глибокими душевними почуттями та переживаннями людей, особливо паломників. Тому етичні стандарти реклами турів релігійної тематики є надзвичайно важливими. Інформація повинна бути представлена в коректній формі та пристойних виразах, які не ображають почуттів віруючих. Вона повинна публікуватися в авторитетних виданнях з доброю моральною репутацією [38, .35].

Для розвитку релігійного туризму екскурсійно-пізнавальної спрямованості велике значення мають екскурсійні ресурси (пам'ятки культової архітектури та скульптури, релігійні свята, традиції, звичаї, обряди людей, виставки, музеї при монастирях) та інформаційні ресурси.

Висновки до розділу 1

У першому розділі ми провели аналіз теоретичних аспектів паломницького та релігійного туризму. Так, ми встановили, що релігійний туризм стає все більш популярним у сучасному світі, завдяки його здатності задовольнити як духовні, так і культурно-пізнавальні потреби людей. Цей вид туризму виявляється менш залежним від економічних коливань, оскільки мотивація туристів часто має сакральний характер, що перевищує можливі фінансові труднощі. Різні визначення релігійного туризму, запропоновані як міжнародними, так і вітчизняними дослідниками, підкреслюють його багатогранність та важливість для духовного та культурного збагачення учасників.

Одним із головних завдань розвитку релігійного туризму є вдосконалення інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволить потенційним туристам краще ознайомитися з багатством релігійної спадщини. Організація релігійних турів повинна враховувати специфіку цих поїздок, включаючи потребу у поєднанні екскурсійної та релігійної складових, а також інтелектуальні та вікові особливості учасників. Важливою є також взаємодія з релігійними установами, що забезпечує належну організацію та духовну підтримку паломників.

Концепція реклами у релігійному туризмі вимагає особливої уваги до етичних стандартів. Інформація повинна бути представлена коректно, без образливих виразів, що можуть зачепити почуття віруючих, і публікуватися в авторитетних виданнях. Для подальшого розвитку релігійного туризму велике значення мають екскурсійні та інформаційні ресурси, які сприяють залученню більшої кількості туристів і поширенню знань про релігійну спадщину різних культур.

РОЗДІЛ 2 СУЧАСНИЙ СТАН ПАЛОМНИЦЬКОГО ТА РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

2.1 Аналіз пропозицій щодо паломницького та релігійного туризму в Північній Україні

Православ'я в Північній Україні має багату історію, й на території регіону знаходиться велика кількість культових об'єктів і релігійних святинь, які приваблюють як паломників, так і туристів, що подорожують з культурно-пізнавальними цілями.

У північному регіоні поїздки релігійної тематики пропонують переважно різні паломницькі організації. Туристичні компанії дуже рідко пропонують тури, які можна зарахувати до релігійних або паломницьких.

Як один з нечисленних прикладів можна навести тур «Паломницький тур в Почаїв» туроператора «Турбаза» за маршрутом Київ – Почаїв – Скит Святого Духа – Купель Святої Анни – Київ. Вартість туру – 1850 грн / особа. Програма включає участь у богослужіннях, бесіди на духовні теми, православні та морально-орієнтовані вірші та пісні, а також відвідування Божої Гори, Скита Святої Анни, Почаєва, Монастиря Духа Святого, (можливе відвідання міста Кременець і Богоявленського жіночого монастиря). Програму туру відобразимо у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Програма туру «Паломницький тур в Почаїв» туроператора «Турбаза»

[8]

Час	Захід	Опис
1 день туру		
09:45	Зустріч туристів	Зустріч туристів в місті Київ, ст. метро Житомирська (біля автосалону INFINITI). Посадкою туристів в автобус займається керівник групи. Для реєстрації необхідно підійти до нього та назвати ПІБ. Він вкаже ваші місця в автобусі та відповідь на всі ваші запитання.

10:00	Відправлення з Києва	Відправлення з Києва на комфортабельному автобусі (з аудіо, CD, DVD) за маршрутом подорожі. Дорогою гід розповість про найцікавіші об'єкти, через які будемо проїжджати.
	Екскурсія на Божу Гору	Всі бажаючі можуть набрати води з Живоносного Джерела та омитися нею. Відвідуємо печеру, де жили монахи-самітники та храми. Відвідання Святині можливо виключно за сприятливих погодних умов.
	Переїзд в Скит Святої Анни	Всі бажаючі зможуть омитися в благодатній воді в купелі з Джерела Святої Праведної Анни.
	Переїзд в Почаїв	Заселення в готелі. Вільний час. Вечеря в трапезній Лаври або за бажанням в кафе поруч з монастирем.
2 день туру		
	Екскурсія по Лаврі	Під час екскурсії ви маєте змогу прикласти до Ікони Почаївської Богородиці, відбитку на камені Стопи Богородиці, мощей Святих Іова та Амфілохія Почаївських. За бажанням самостійне відвідання ранкової літургії в Троїцькому соборі. Вільний час. Самостійний сніданок в Лаврській трапезній, відвідання іконних лавок та записних столів.
	Переїзд в Монастир Духа Святого	Екскурсія по Святині. Набираємо воду з криниці Святого Амфілохія. Відвідуємо храми та записні столи.
За наявності додаткового часу	Відвідання міста Кременець	Гора королеви Бона, Богоявленський жіночий монастир, монастирське кладовище з могилою Святого Амфілохія.
13:00	Виїзд на Київ	В дорозі обов'язково санітарні зупинки на АЗС.
19:00 – 20:00	Прибуття в Київ	Прибуття в Київ на ст. метро Житомирська.

Як бачимо, цей тур включає ретельно сплановану програму, що передбачає відвідування кількох важливих релігійних об'єктів, таких як Божа Гора, Скит Святої Анни та Почаївська Лавра, з комфортним транспортуванням та екскурсійним супроводом. Перший день розпочинається зустріччю туристів

у Києві, реєстрацією та відправленням на комфортабельному автобусі, з подальшими екскурсіями та вечерею в трапезній Лаври або кафе. Другий день включає детальну екскурсію по Лаврі, відвідування Монастиря Духа Святого, з можливістю відвідати додаткові релігійні об'єкти, і завершується поверненням до Києва ввечері.

При цьому ціла низка турів Північною Україною, пропонує серед іншого, знайомство з релігійними об'єктами. Це такі тури, як тур «Києво-Печерська Лавра» (компанія «UKRAINIAN TOUR»), «Спасо-Преображенський (Спаський) собор» (компанія «ТамТур»), «Секрети Кирилівської церкви» (ДРАЙВОВИЙ РАВЛИК), та багато інших. Варто відмітити, що переважна більшість турів організована до Почаїва, адже на сьогодні це є одним із основних об'єктів паломницького та релігійного туризму Північної України. Зокрема тури пропонують:

- поїздка в Почаїв з Броварів та Борисполя;
- поїздка в Почаїв з Дніпра;
- тур в Почаїв з Чернігова;
- поїздка в Почаїв з Полтави;
- тур в Почаїв з Житомира;
- тур в Почаїв з Києва;
- тур в Почаїв з Кропивницького;
- поїздка в Почаїв з Харкова;
- поїздка до Почаєва з Сум;
- тур в Почаїв з Черкас;
- поїздка в Почаїв з Запоріжжя;
- тури в Почаїв з Білої Церкви та Василькова;
- тур в Почаїв зі Львова;
- тур в Почаїв з Херсону через Київ.

Інші екскурсії релігійної тематики, пропоновані переважно невеликими турфірмами та екскурсійними бюро. Наведемо кілька прикладів (табл. 2.2,

табл. 2.3).

Таблиця 2.2

Програма паломницької поїздки до монастирів Кип'яче від ТОВ
«Святині України»

Час	Захід	Опис
09:00	Збір групи	Збір групи біля автобуса. Адреса посадки: м. Київ, ст. м «Житомирська». Парковка біля автосалону Інфініті. Проспект Перемоги 134.
09:20	Виїзд з Києва	Виїзд з Києва в село Чоповичі Житомирської області. Відстань 130 км. Перший пункт нашої програми: Чоловічий монастир на честь Казанської ікони Божої Матері.
11:30	Відвідування Чоловічого монастиря	Монастир Казанської ікони Богородиці розташований неподалік селища Чоповичі Житомирської області. Місцевість називають Кип'яче через перекази про цілюще джерело, вода якого одного разу скипіла в 1911 році після явлення вогняної ікони Казанської Божої Матері. Кожен зможе окунутися в купелі з цілющою водою.
15:30	Переїзд до жіночого монастиря Афонської ікони Божої Матері	Жіночий монастир веде свою історію з 2002 року і розташований за кілька кілометрів від чоловічого монастиря. Монастир містить багато святинь: частка Животворчого Хреста, частка ризи Спасителя, частка пояса Божої Матері, ковчежець з мощами 24-х афонських старців, шановані ікони та інші святині. Купання у святому джерелі. Трапеза у монастирській трапезній (оплачується додатково).
20:00	Виїзд до Києва	Прибуття до метро Академмістечко орієнтовно о 20:00.

Програма паломницької поїздки до монастирів Кип'яче включає огляд чоловічого монастиря на честь Казанської ікони Божої Матері, де учасники можуть зануритися в купелі з цілющою водою. Далі заплановано відвідування жіночого монастиря Афонської ікони Божої Матері, який відомий численними святинями, такими як частки Животворчого Хреста і ризи Спасителя. Програма також включає купання у святому джерелі, трапезу у монастирській

трапезній та повернення до Києва орієнтовно о 20:00.

Таблиця 2.3

Програма туру «Києво-Печерська Лавра» від компанії «UKRAINIAN
TOUR»

Час	Захід	Опис
1 день		
09:00	Збір	Збір групи біля готелю. Посадка в комфортабельний автомобіль з кондиціонером, мікрофоном, DVD.
09:30	Відправлення до Києво-Печерської Лаври	Дорогою гід розповідає про історію Лаври та її значення.
10:00	Екскурсія по Києво-Печерській Лаврі	Огляд комплексу Лаври, включаючи Успенський собор, лаврські некрополі, могили видатних діячів.
12:00	Відвідування музеїв на території Лаври	Музей історичних коштовностей, Музей мікромініатур, Музей друкарства, Музей народної декоративної творчості, Музей музичного, театрального та кіномистецтва.
14:00	Обід	Обід в кафе поблизу Лаври (оплачується додатково).
15:30	Продовження екскурсії	Відвідування виставок та історичних печер Лаври.
17:00	Вільний час	Вільний час для самостійного огляду та відпочинку.
18:00	Повернення до готелю	Посадка в автомобіль та повернення до готелю.
2 день		
09:00	Збір	Збір групи біля готелю. Посадка в комфортабельний автомобіль з кондиціонером, мікрофоном, DVD.
09:30	Відправлення до Києво-Печерської Лаври	Дорогою гід розповідає про плани на день.
10:00	Продовження екскурсії	Детальний огляд лаврських печер, розповідь про святих угодників та їх моці.
12:00	Відвідування додаткових музеїв	Музей скіфського золота, окремі виставки приватних колекцій.
14:00	Обід	Обід в кафе поблизу Лаври (оплачується додатково).
15:30	Продовження екскурсії	Відвідування окремої виставки, присвяченої історії лаврських печер.

17:00	Вільний час	Вільний час для самостійного огляду та відпочинку.
18:00	Повернення до готелю	Посадка в автомобіль та повернення до готелю.

Тур до Києво-Печерської Лаври пропонує унікальну можливість зануритися в духовну та історичну атмосферу одного з найвідоміших православних монастирів світу. Програма туру, розрахована на два дні, включає детальні екскурсії по головним святиням Лаври, таким як Успенський собор, лаврські некрополі та історичні печери з мощами понад 200 святих угодників. Учасники матимуть можливість відвідати низку історико-культурних музеїв, насолодитися обідом у місцевих кафе та провести вільний час для самостійного огляду. Комфортабельний автомобіль з кондиціонером, мікрофоном та DVD, а також гіді-перекладачі вищої кваліфікації забезпечать комфорт і незабутні враження від подорожі.

Аналіз пропозицій щодо паломницького та релігійного туризму в Північній Україні показує, що на сьогодні цей напрям, попри великий потенціал, все ще залишається недостатньо розвиненим. Зокрема, більшість пропозицій зосереджені на відвідуванні найбільш популярних релігійних об'єктів, таких як Почаївська Лавра та Києво-Печерська Лавра. Організація таких турів переважно здійснюється паломницькими організаціями або невеликими туристичними компаніями, що спеціалізуються на релігійних подорожах.

Недостатня кількість спеціалізованих турів, що враховують багатий культурно-історичний контекст регіону, обмежує потенційних туристів у виборі маршрутів. Наприклад, рідко організовуються тури до менш відомих, але не менш значущих святинь, таких як монастирі Житомирської області чи інші релігійні об'єкти, розташовані в маловідомих, але історично важливих місцях.

Для покращення ситуації необхідно розробити більш різноманітні маршрути, які б включали не тільки відвідування відомих монастирів, але й

інших релігійних об'єктів, що можуть зацікавити туристів. Це може включати, наприклад, екскурсії до стародавніх церков, монастирів, святинь, а також проведення різноманітних духовних заходів та фестивалів.

Залучення інвестицій у розвиток інфраструктури, рекламу та маркетинг паломницького та релігійного туризму, а також співпраця з місцевими громадами та церковними організаціями можуть сприяти зростанню популярності цього напрямку туризму. Важливо також забезпечити комфортні умови для туристів, включаючи якісне транспортне сполучення, зручні місця для проживання та харчування, а також професійний супровід екскурсоводів.

Таким чином, розвиток паломницького та релігійного туризму в Північній Україні має великий потенціал і може стати важливим напрямком туристичної галузі регіону, сприяючи збереженню та популяризації духовної спадщини, а також залученню туристів з різних куточків світу.

2.2 Оцінка можливостей розвитку паломницького та релігійного туризму у Північній Україні

Північна Україна – культурно-історичний регіон України, до складу якого входять Житомирська, Київська (разом з м. Київ), Чернігівська часто Сумська області, а також іноді Волинська та Рівненська області [40].

Найбільша кількість об'єктів, придатних для релігійного туризму перебувають у м. Києві. Серед них головне місце посідає Києво-Печерська лавра (рис. 2.1).

Рис. 2.1 Києво-Печерська лавра (м. Київ)

На сьогодні Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник є найбільшим музейним комплексом України, в якому налічується 144 споруди, з яких 122 є пам'ятками історії та культури. Серед них – два унікальні підземні комплекси, храми, архітектурні пам'ятки XI–XIX століть, а також численні виставкові зали.

На території заповідника знаходиться також Києво-Печерська лавра – видатна пам'ятка не лише української та слов'янської, але й світової культури. Враховуючи унікальність архітектурного ансамблю та роль Лаври у розвитку української та світової культури, науки й освіти, 14-та сесія міжнародного комітету ЮНЕСКО в 1990 році внесла Києво-Печерську лавру до «Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО» [10;28].

Києво-Печерська лавра – православний монастир, заснований у 1051 році монахами Антонієм і Феодосієм неподалік Києва. В XI столітті монастир став центром поширення та утвердження християнства у Київській Русі. У XII

столітті монастир отримав статус «лаври» – головного великого монастиря. Найвідоміші церкви та храми Києво-Печерської лаври відобразимо у табл. 2.4 [10;28].

Таблиця 2.4

Найвідоміші церкви та храми Києво-Печерської лаври

Назва церкви	Тип пам'ятки	Дата будівництва
Собор Успіння Пресвятої Богородиці	А, і, М	XI—XX ст.
Велика лаврська дзвіниця	А, і, М	1731—1745
Трапезна палата з церквою в ім'я преподобних Антонія та Феодосія Печерських	А, і, М	1893—1995, 1902—1910
Церква Всіх Святих над Економічною брамою	А, М	1696—1698, 1906
Церква св. Миколи Свято-Троїцького лікарняного монастиря	А, і	Кін. XVII — XIX ст.
Церква Свято-Троїцька над Святою брамою	А, М	XII—XVIII ст.
Каплиця над артезіанським колодязем (церква Живоносного джерела)	А	1914
Церква Здвиження Чесного Хреста Господнього	А, і, М	1700—1704, 1839
Церква Зачаття св. Анни	А, і, М	1809—1811
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	А	1696
Дзвіниця церкви Різдва Пресвятої Богородиці	А	1761

Найвідоміші церкви та храми Києво-Печерської лаври відзначаються своєю історичною та архітектурною значимістю, охоплюючи період від XI до XX століть. Ці святині є важливими пам'ятками національної та світової культури.

Спасо-Преображенський кафедральний собор є найважливішою релігійною пам'яткою Житомира (рис. 2.2).

Рис. 2.2 Спасо-Преображенський собор (Житомир)

Велична будівля, виконана в давньоруському стилі, могла бути знесена в 20 столітті, проте цього не сталося. Нині собор функціонує як православний храм, дзвони якого чути на відстані до 20 кілометрів. Спасо-Преображенський собор розташований на місці, де раніше стояли інші храми, зокрема греко-католицький Василіанський. Після руйнування попереднього собору, новий храм був зведений у 1851 році за проектом архітекторів Карла Рохау, Ернеста Жибера та Варлама Шаламова [20, с.104].

На початку 20 століття собор було внесено до державного реєстру

пам'яток архітектури, але це не завадило радянській владі у 30-ті роки видати наказ про його знесення для будівництва будинку Червоної армії. На щастя, ці плани були зірвані початком Другої світової війни, і храм зберігся майже неушкодженим [59].

Михайлівський кафедральний собор є архітектурною пам'яткою XIX століття і головним єпархіальним храмом Православної церкви України в Житомирі (рис. 2.3).

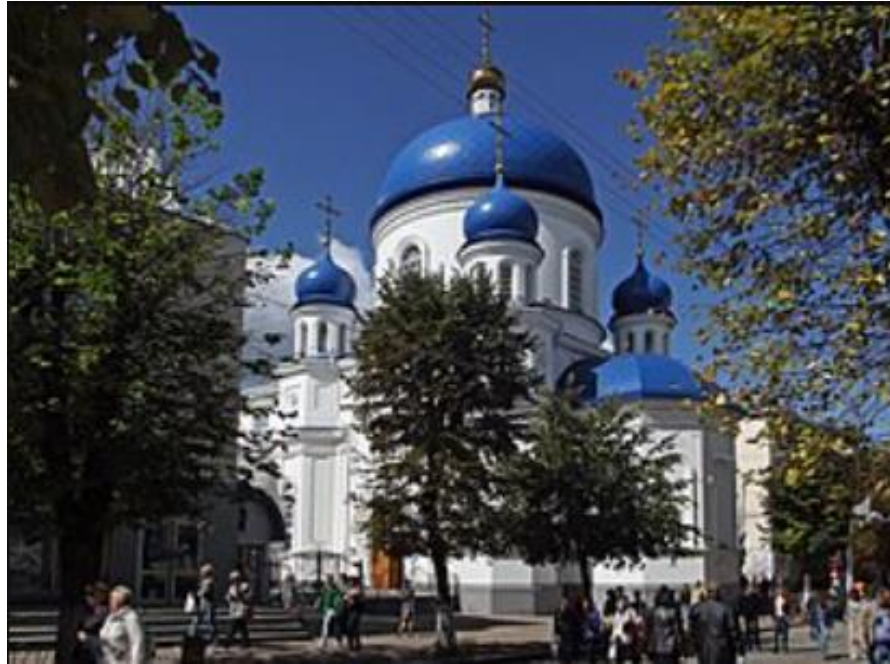

Рис. 2.3 Свято-Михайлівський кафедральний собор (Житомир)

Споруджений у 1856 році за кошти місцевого купця Михайла Хаботіна, який помер у 1861 році. У середині XIX століття Житомир залишався переважно католицьким містом, з чотирма величними костелами, тоді як більшість православних церков були дерев'яними. Єдина мурована православна церква, Сионодальна, знаходилася лише на Вільському кладовищі. Бездітний меценат Михайло Хаботін протягом 16 років добивався дозволу на отримання ділянки на перехресті вулиць Київської і Піліпоновської для будівництва першої мурованої парафіяльної церкви для православних житомирян. Ця ділянка належала Олександрю Скальковському, батькові українського історика Аполона Скальковського [30;55].

Будівництво церкви суттєво погіршило фінансовий стан мецената,

оскільки загальні витрати на храм склали близько 37 тисяч карбованців, що майже вдвічі перевищувало річний бюджет Житомира, який становив 20-21 тисячу карбованців. Незважаючи на фінансові труднощі, у 1856 році Михайлівський собор було освячено. Після смерті благодійника в 1859 році його поховали під вівтарною частиною церкви [45;70].

У центрі древнього Чернігова, на території дитинця, розташований Борисоглібський собор, який разом зі Спаським собором є свідком князівської доби в історії України (рис. 2.4).

Рис. 2.4 Борисоглібський собор (Чернігів)

Ця велична споруда, що входить до складу Національного архітектурно-історичного заповідника «Чернігів стародавній», спочатку була збудована як княжа усипальниця, а нині діє як музей і місце для концертів духовної музики. Зведений у 1120-1123 роках чернігівським князем Давидом Святославичем, собор вражає своєю архітектурою XII століття: хрестовокупольна конструкція, одна баня, висота якої становить 25 метрів, та напівциркульні аркоподібні закомари [74;79].

Борисоглібський собор зазнав кілька реконструкцій, які значно змінювали його зовнішній вигляд, але зберіг свою архітектурну досконалість. У XVII столітті він став частиною Чернігівського Борисоглібського

монастиря, а після ліквідації монастиря за указом Катерини Другої храм знову зазнав змін. У часи радянської влади собор було закрито, але після Другої світової війни його відновили, зберігши лише частину первісних елементів. Сьогодні Борисоглібський собор є музеєм та місцем для концертів, де можна побачити унікальні експонати, включаючи царські врата, виготовлені на замовлення Івана Мазепи [65;68;70].

У Чернігові багато визначних пам'яток, і серед них особливе місце займає Спасо-Преображенський собор (рис. 2.5).

Рис. 2.5 Спасо-Преображенський собор (Чернігів)

Це архітектурна та історична перлина не лише Чернігова, а й усієї України. Будівництво собору почалося в XI столітті, і його початковий вигляд суттєво відрізняється від сучасного. Храм, зведений у візантійському хрестово-купольному стилі, має елементи романської базиліки. Протягом своєї майже тисячолітньої історії собор неодноразово перебудовувався і реконструювався, зокрема за часів князя Святослава Ярославовича. Вчені вважають, що саме тут був похований князь Ігор, згаданий у «Слові о полку Ігоревім». У 1246 році до собору були привезені мощі мучеників — князя Михайла і боярина Федора, які згодом були вивезені до Москви за наказом Івана Грозного [86;88].

Внутрішнє оздоблення собору поєднує елементи різних стилів, що є результатом численних пожеж та реконструкцій. У 1239 році собор був частково зруйнований монголо-татарськими військами, а у 1675 році відновлений єпископом Лазарем Барановичем. Після пожежі 1750 року, що знищила давньоруські фрески, храм був відновлений у 1783 році. У ХІХ столітті Потьомкін, зацікавившись історією собору, наказав провести його реконструкцію, в результаті якої додали гострі вежі, що надали йому вигляд костелу. З 1818 року стіни собору були розписані художником Я. Юріновим, а у 1891 році купола позолочені, і ця позолота збереглася до сьогодні. У радянські часи собор функціонував як музей історії, але пізніше був повернутий церкві. Нині він є діючим храмом і важливим центром духовного життя Чернігова [12;28].

Слецький Успенський монастир у Чернігові, заснований у 1060 році князем Святославом Ярославичем, є одним з найстаріших культових комплексів в Україні (рис. 2.6).

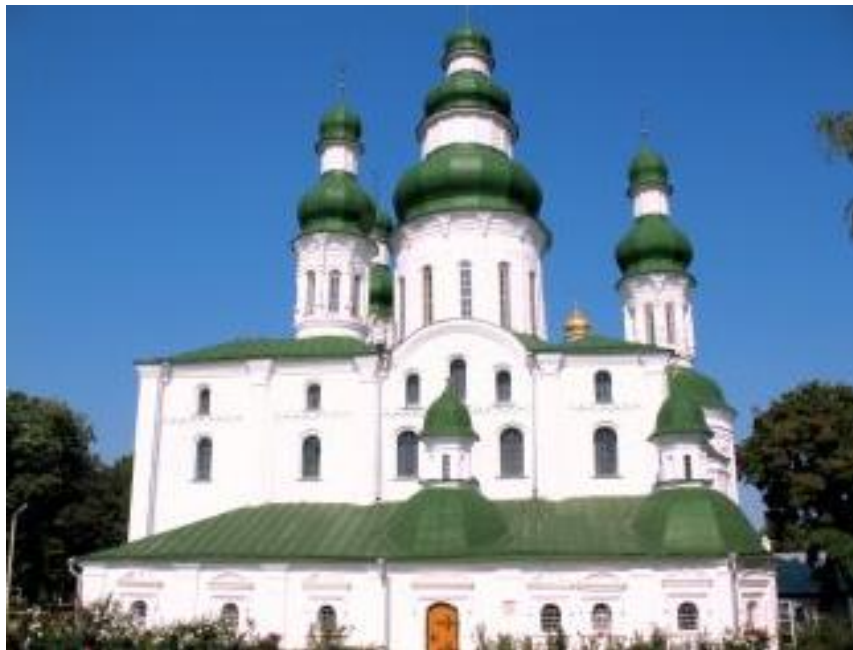

Рис. 2.6 Слецький Успенський монастир (Чернігів)

Спочатку чоловіча, а нині жіноча обитель розташована на високому правому березі Десни, у місцевості під назвою Слець. Монастир входить до панорами історичного Чернігова, разом із Чернігівським дитинцем та

Троїцько-Іллінським монастирем, що робить його обов'язковим для відвідування туристами. За легендою, назва монастиря походить від видіння лику Божої Матері на ялині, після якого в 1060 році почалося будівництво. Серед визначних подій в історії монастиря – перебування тут святого Антонія Печерського, руйнування монголо-татарами в 1239 році, відновлення після переходу Чернігова під владу Москви в XVI столітті та повернення православним в період національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького [30;55].

Архітектурний ансамбль монастиря включає Успенський собор XVII століття, надбрамну дзвіницю, трапезну Петропавлівську церкву, Єлецькі печери, келії середини XI століття, муровану огорожу та руїни будинку ігумена. Монастир також відомий своїм некрополем, де поховані видатні історичні постаті, зокрема князь Всеволод Святославович Трубчевський та полковник Леонтій Полуботок. У радянські часи монастир був закритий, але з початку 1990-х років відновлено релігійне життя і засновано Успенський жіночий монастир. Неподалік монастиря знаходиться Чорна могила – курган X століття, що є місцем поховання останнього дохристиянського князя Чернігова.

У містах та селах Північної України перебуває велика кількість музеїв, експозиції яких у тій чи іншій мірі висвітлено різні аспекти історії православ'я. Найбільшим серед них є Київський музей історії Української Православної Церкви (рис. 2.7).

Рис. 2.7 Київський музей історії Української Православної Церкви
(Київ)

Комплекс Музею історії Української Православної Церкви включає Покровську козацьку церкву 1606 року, дзвіницю 1760 року, церковну сторожку початку XIX століття, реконструйований козацький цвинтар з дерев'яними та кам'яними хрестами XVIII-XX століть, двір сільського священика XIX століття, Покровську церкву 1774 року, виставку «Історія православного хреста», жертовник-святилище епохи міді-бронзи та реконструкцію Збруцького святилища IX-XII століть. В експозиції музею, розташованій у Покровській церкві 1774 року, представлено історичні матеріали про запровадження християнства, розвиток православ'я в Україні, портрети видатних діячів, роль церкви у боротьбі за національну незалежність, археологічні знахідки, церковну літературу та предмети побуту. Інтер'єр церкви прикрашають розписи та вітражі, які відображають еволюцію світогляду людини [70;71].

Найважливіші паломницькі та релігійні об'єкти у Північній Україні, що знаходяться під охороною держави, зобразимо у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Храми Північної України – об’єкти культурної спадщини

Найменування об’єкта	Місцезнаходження	Роки побудови	Статус об’єкта культурної спадщини	Стан
Софійський собор	Київ, Україна	11 століття	Національний заповідник	Добрий
Софроніївський монастир	Путивль, Україна	1630 рік	Національний заповідник	Потребує реставрації
Церква Святого Миколая в Диканьці	Диканька, Україна	1794 рік	Національний заповідник	Добрий
Антонієві печери	Чернігів, Україна	1069 рік	Національний заповідник	Задовільний
Києво-Печерська лавра	Київ, Україна	1051 рік	Світова спадщина ЮНЕСКО	Добрий
Михайлівський Золотоверхий собор	Київ, Україна	1108-1113 роки	Національний заповідник	Відновлений
Андріївська церква	Київ, Україна	1747-1754 роки	Національний заповідник	Добрий
Воскресенський собор	Суми, Україна	1702-1707 роки	Національний заповідник	Добрий
Спасо-Преображенський собор	Чернігів, Україна	1033-1034 роки	Національний заповідник	Добрий
П’ятницька церква	Чернігів, Україна	12 століття	Національний заповідник	Відновлений
Борисоглібський собор	Чернігів, Україна	1123 рік	Музей архітектури	Задовільний
Церква Різдва Пресвятої Богородиці	Чернігів, Україна	18 століття	Національний заповідник	Добрий
Троїцька церква	Чернігів, Україна	1695-1700 роки	Національний заповідник	Добрий
Успенська церква	Вишеньки, Україна	18 століття	Національний заповідник	Добрий
Іллінська церква	Чернігів, Україна	12 століття	Національний заповідник	Задовільний
Трьохсвятительська церква	Прилуки, Україна	1710-1716 роки	Національний заповідник	Добрий

З таблиці видно, що найбільше старовинних храмів, що є архітектурно-історичними пам’ятками, розташовано в Чернігівській області (8 об’єктів), всі храми відновлені та діють.

Таким чином, у Північній Україні знаходиться низка об'єктів, привабливих для паломництва та релігійно-пізнавального туризму, що робить перспективним розвиток даного напрямку не тільки для релігійних, а й для світських організацій – туристичних компаній та екскурсійних бюро.

Висновки до розділу 2

Аналіз сучасного стану паломницького та релігійного туризму в Північній Україні свідчить про значний потенціал цього напрямку, який поки що залишається недостатньо реалізованим. Багатий історичний спадок регіону, велика кількість культових об'єктів і святинь приваблюють як паломників, так і туристів з культурно-пізнавальними цілями. Основні маршрути зосереджені на відвідуванні відомих релігійних об'єктів, таких як Почаївська Лавра та Києво-Печерська Лавра, що підтверджує їхню популярність та значимість. Водночас, потенціал для розвитку паломницького туризму в регіоні залишається високим, особливо щодо менш відомих, але історично важливих святинь.

Важливою проблемою є недостатня кількість спеціалізованих турів, які б враховували багатий культурно-історичний контекст регіону. Потенційні туристи обмежені у виборі маршрутів, оскільки більшість пропозицій зосереджені лише на кількох основних об'єктах. Це обмежує можливості для різноманітного і глибокого пізнання релігійної спадщини Північної України. Для покращення ситуації необхідно розробити більш різноманітні маршрути, які включатимуть не тільки відомі монастирі, але й інші значущі релігійні об'єкти, що можуть зацікавити туристів.

РОЗДІЛ 3 РОЗРОБКА РЕЛІГІЙНО-ЕКСКУРСІЙНОГО ТУРУ «ПРАВОСЛАВНА ПІВНІЧ УКРАЇНИ»

3.1 Аналіз затребуваності релігійно-екскурсійного туру

Для обґрунтування проекту релігійно-екскурсійного туру згідно з метою дослідження було проведено дослідження споживачів через опитування в електронній формі через соціальну мережу Facebook. В якості аудиторії було обрано користувачів старше 18 років, які вказали місце проживання Житомирська, Київська (разом з м. Київ), Чернігівська, Сумська області. Респондентам було запропоновано анкету з 18 питань, об'єднаних у 4 блоки (додаток А). Число опитаних становило 120 осіб.

Більшість респондентів проживає у м. Києві (70%) інші – у інших областях Північної України. В опитуванні взяло участь 45% чоловіків та 55% жінок. 50% учасників опитування – особи віком від 30 до 50 років, 28,3% – до 30 років, 21,7% – старше 50 років (рис. 3.1).

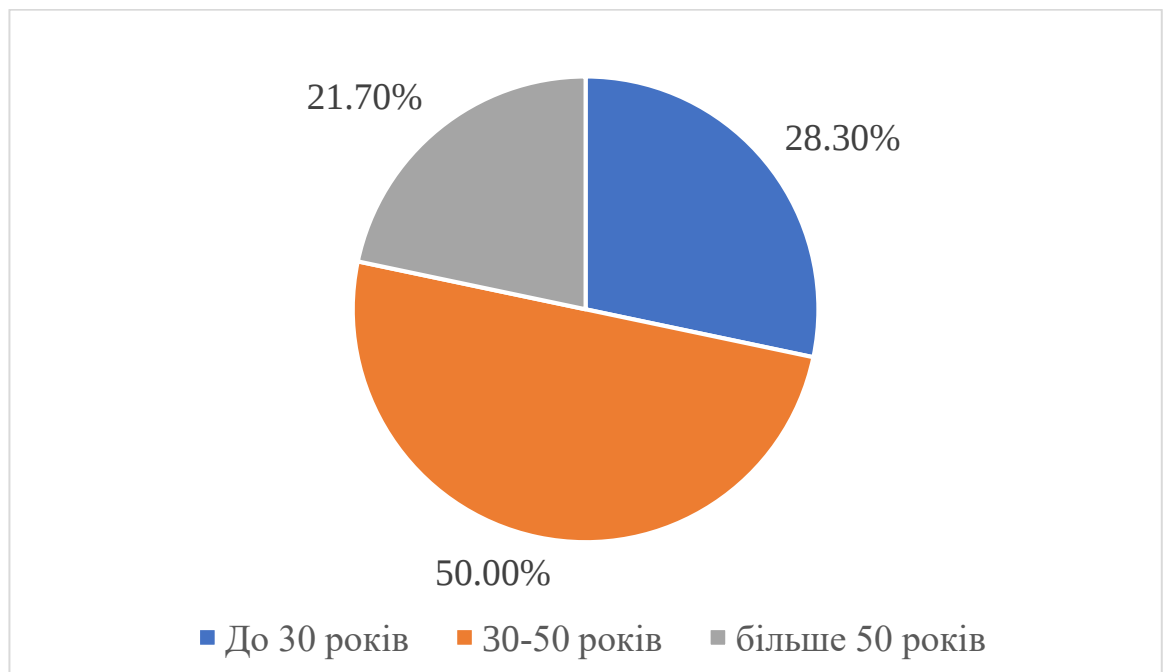

Рис. 3.1 Віковий склад аудиторії

Найбільше респондентів (27,5%) назвали себе віруючими, але не належать до жодної з конфесій, 25,8% вважають себе православними. 25%

вказали важко відповісти на це питання. Також у складі аудиторії виявилось 13,3% атеїстів, 6,7% віруючих інших конфесій (3 протестанти, 2 буддисти 1 баптист, 1 іудей та 1 старовір), 1,7% агностиків (рисунок 3.2).

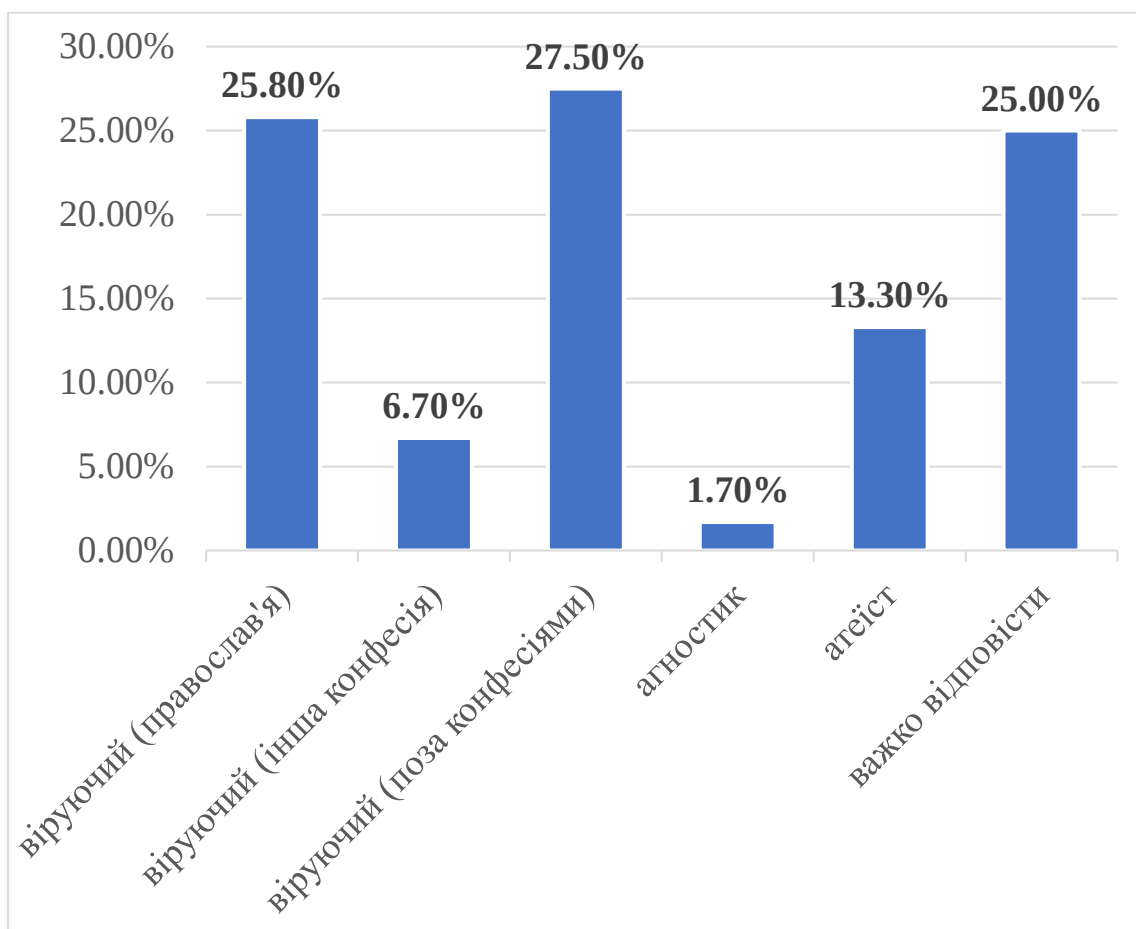

Рис. 3.2 Конфесійний склад аудиторії

Перший блок питань спрямований на виявлення споживчих уподобань щодо подорожей та туризму в цілому.

З'ясувалося, що 94,2% опитаних люблять подорожувати, 5,8% не змогли відповісти, при цьому тих хто не любить подорожувати, серед опитаних не виявилось. Більшість половини опитаних (54,2%) подорожують частіше, ніж один раз на рік, а рідше ніж щороку – всього 15,8% (рис. 3.3).

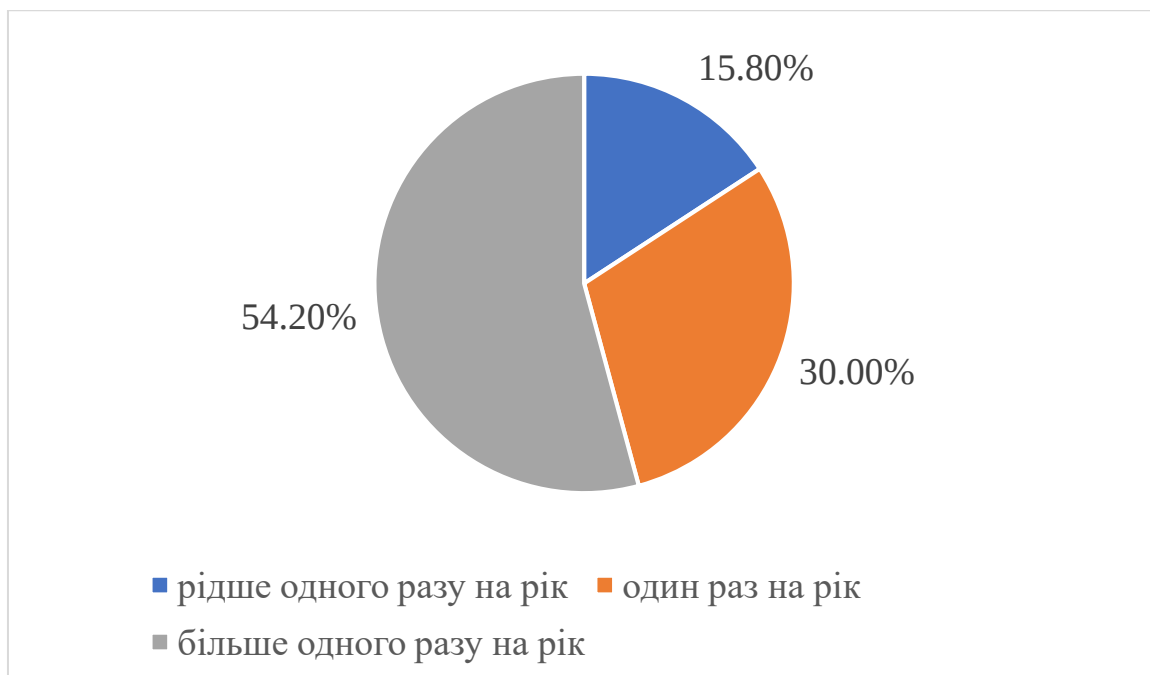

Рис. 3.3 Як часто Ви подорожуєте?

Уподобання споживачів за видами туризму відобразимо на рис. 3.4.

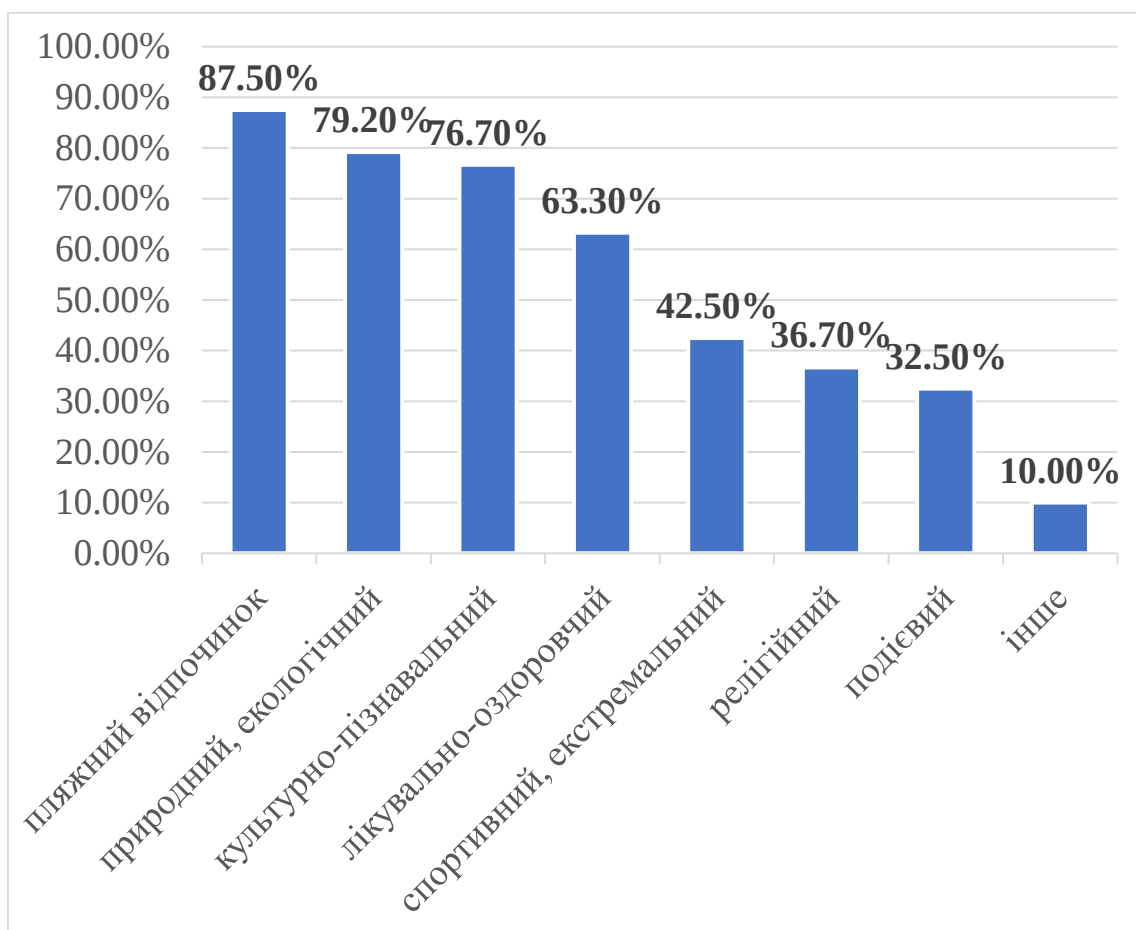

Рис. 3.3 Уподобання споживачів за видами туризму

Як видно з гістограми, найкращими для респондентів є пляжний відпочинок (87,5%), відпочинок на природі (79,2%), культурно-пізнавальний (76,7%) та лікувально-оздоровчий (63,3%) туризм. Інтерес до релігійного туризму не такий високий, проте його відзначили більше третини (36,7%) опитаних. Якщо зважати при цьому на значний інтерес до культурно-пізнавального туризму, турпродукт релігійно-екскурсійної спрямованості може стати затребуваним для споживачів.

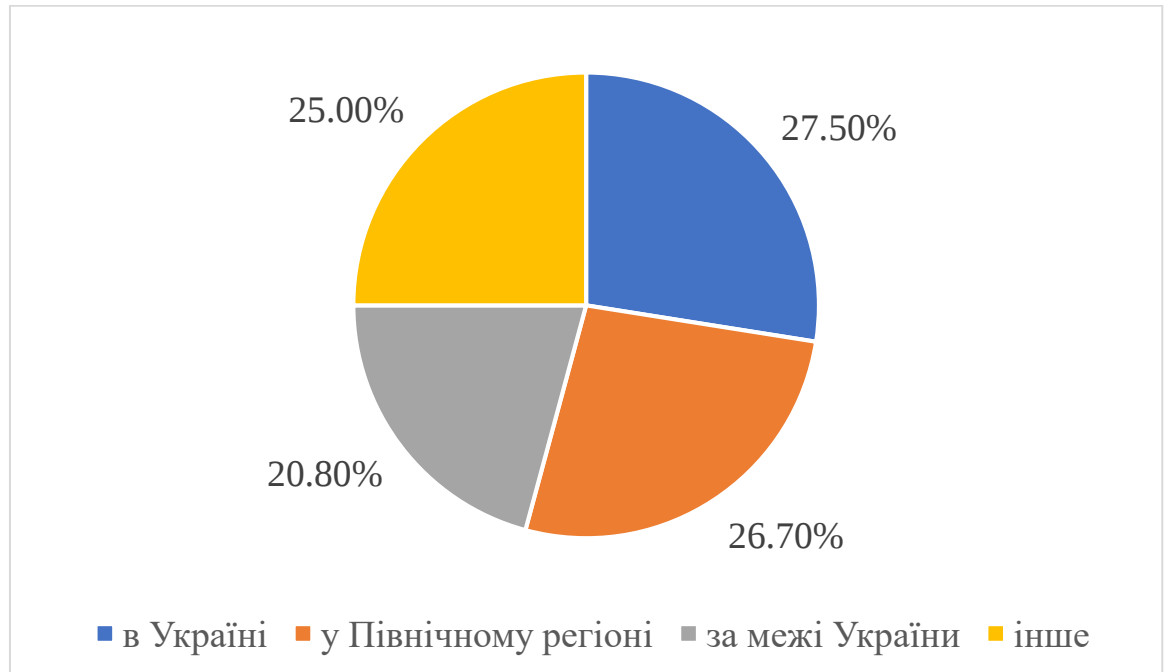

Рис. 3.4 Де ви віддаєте перевагу проводити свій відпочинок?

Результати опитування показують, що найкращі споживачам поїздки Україною (27,5%), при цьому частка респондентів, які віддали перевагу подорожам Північною Україною, ненабагато менша (26,7%). Закордонним поїздкам, при цьому, віддають перевагу 20,8% опитаних, а ще 25% не висловили певних переваг, що дозволяє припустити інтерес цієї частини споживачів до всіх напрямків (рис. 3.4).

Другий блок питань спрямовано виявлення інтересу споживачів до релігійному туризму (рис. 3.5).

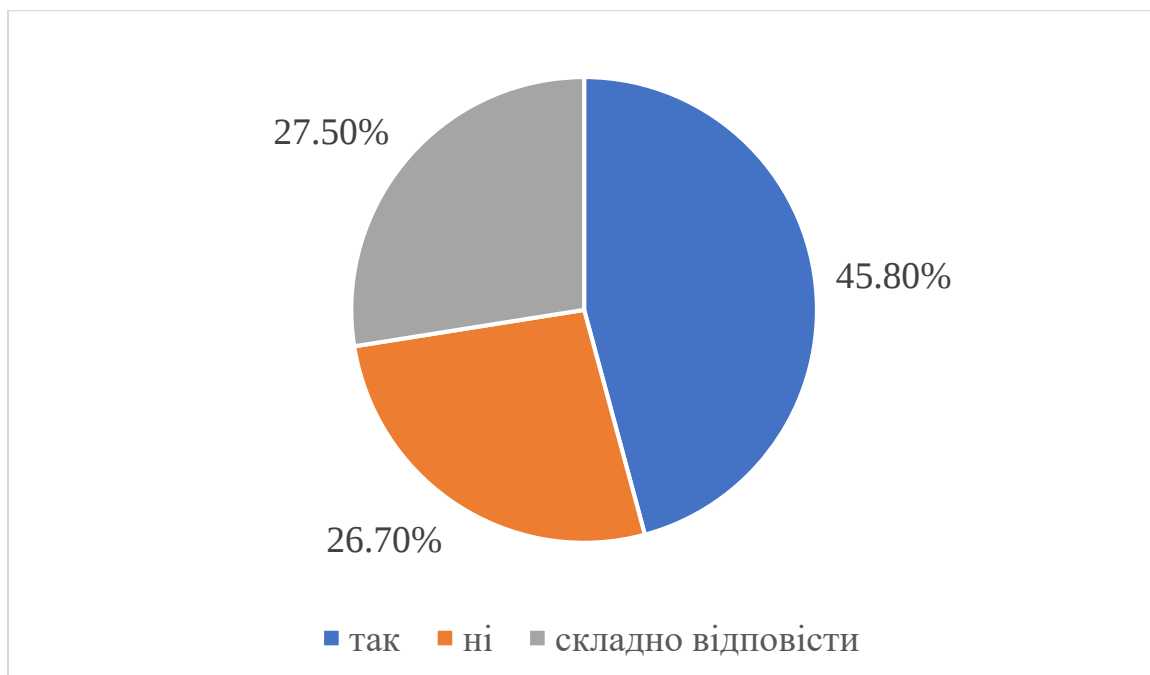

Рис. 3.5 Вам цікава православна культура?

Майже половина опитаних (45,8%) виявляє інтерес до православної культури, водночас 27,5% важко відповісти на це питання, що може означати недостатнє уявлення респондентів про те що таке «православна культура». При цьому 26,7% респондентів не виявляють інтересу до православної культури.

Далі було виявлено переваги респондентів щодо окремих аспектів православної культури (рис. 3.6).

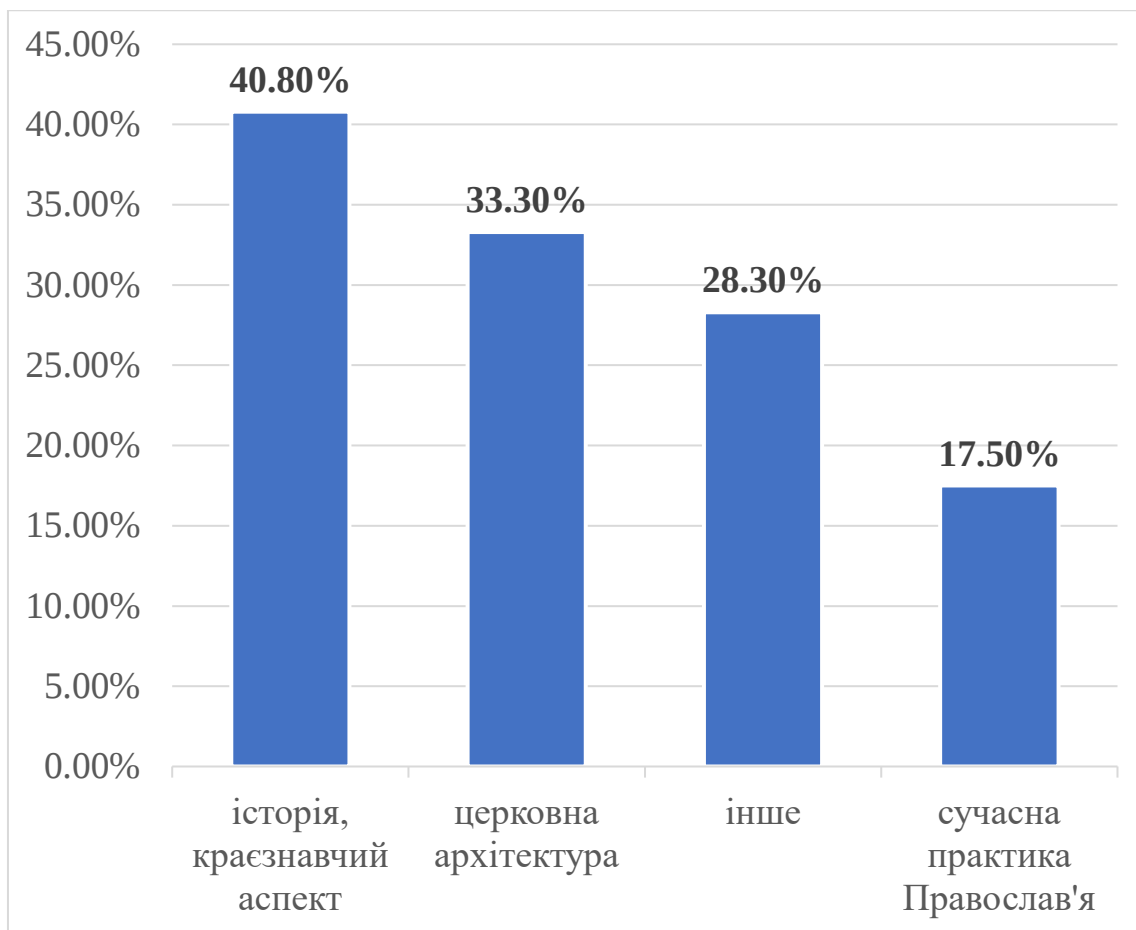

Рис. 3.6 Інтерес споживачів до різних аспектів православної культури

Найбільш цікавий для споживачів історичний і краєзнавчий аспект православ'я (40,8%), на другому місці – церковна архітектура (33,3%). Сучасна практика православ'я цікавить 17,5% опитаних. Водночас 28,3% відзначили «інше», не завжди вказуючи конкретну сферу інтересу. Серед інтересів, що були конкретизовані: «Стародавні обряди», «зміст віри», «як живуть ченці» та інші, а також відповідь «нічого не цікаво».

З'ясувалося, що більшість опитаних (77,5%) ніколи були в поїздках релігійної спрямованості. 15% опитаних брали участь у паломницьких поїздках. 5,8% у релігійних турах та екскурсіях. 1,7% – і у тих, і в інших поїздках (рис. 3.7).

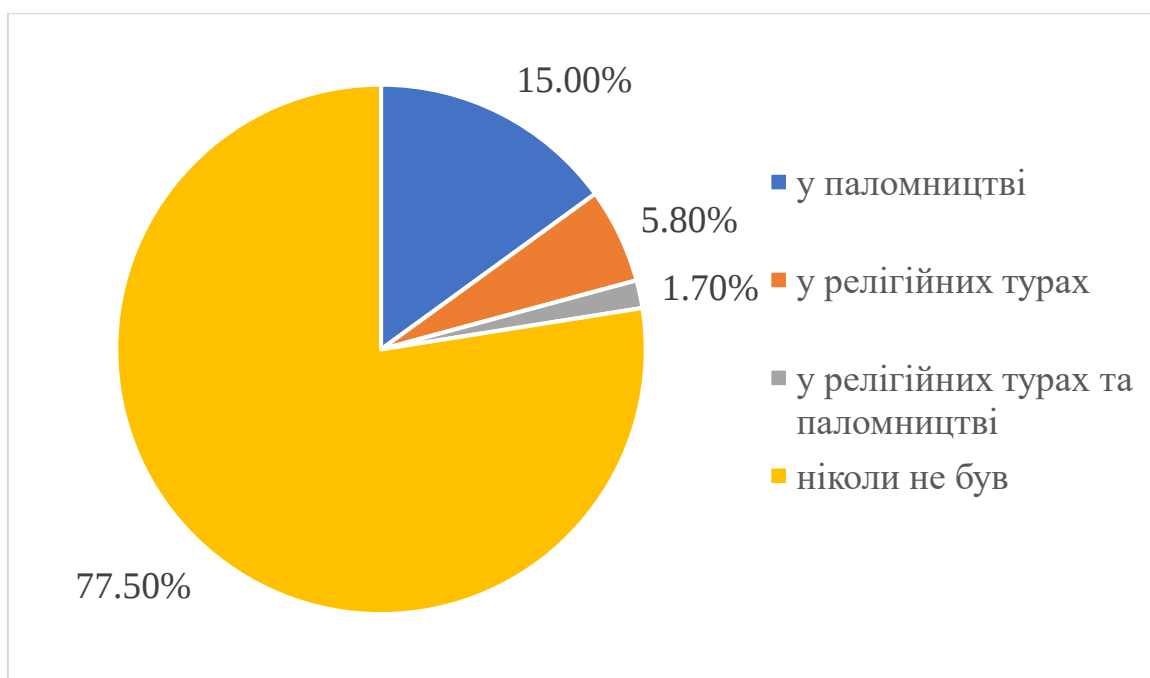

Рис. 3.7 Чи брали Ви участь у подорожах чи поїздках, пов'язаних з релігією, та в яких саме?

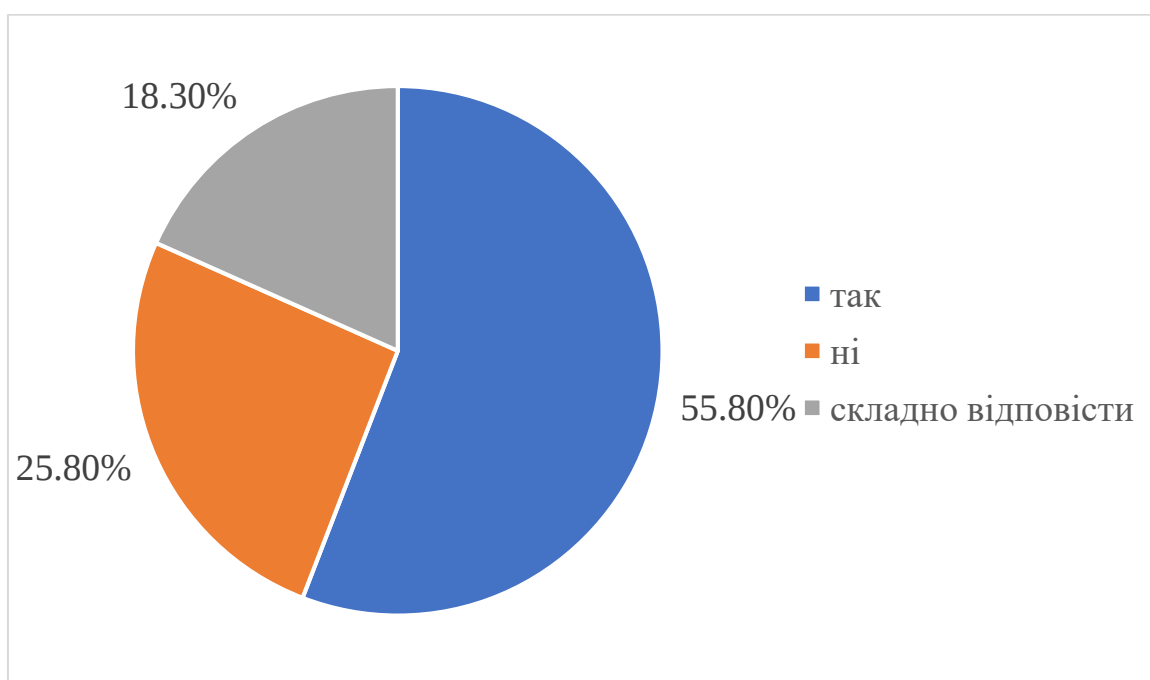

Рис. 3.8 Чи хотіли б Ви здійснити таку подорож/подорож у майбутньому?

Опитування також показало (рис. 3.8), що 55,8% опитаних хотіли б здійснити таку подорож у майбутньому, тобто більше половини, а 18,3%

важко було з відповіддю. Ми припускаємо, що у тих, хто не зміг відповісти, може виникнути таке бажання, якщо запропонувати тур, що володіє привабливими характеристиками і відповідає споживчим перевагам.

Питання третього блоку спрямовані на виявлення переваг споживачів у релігійно-екскурсійному турі (рис. 3.9).

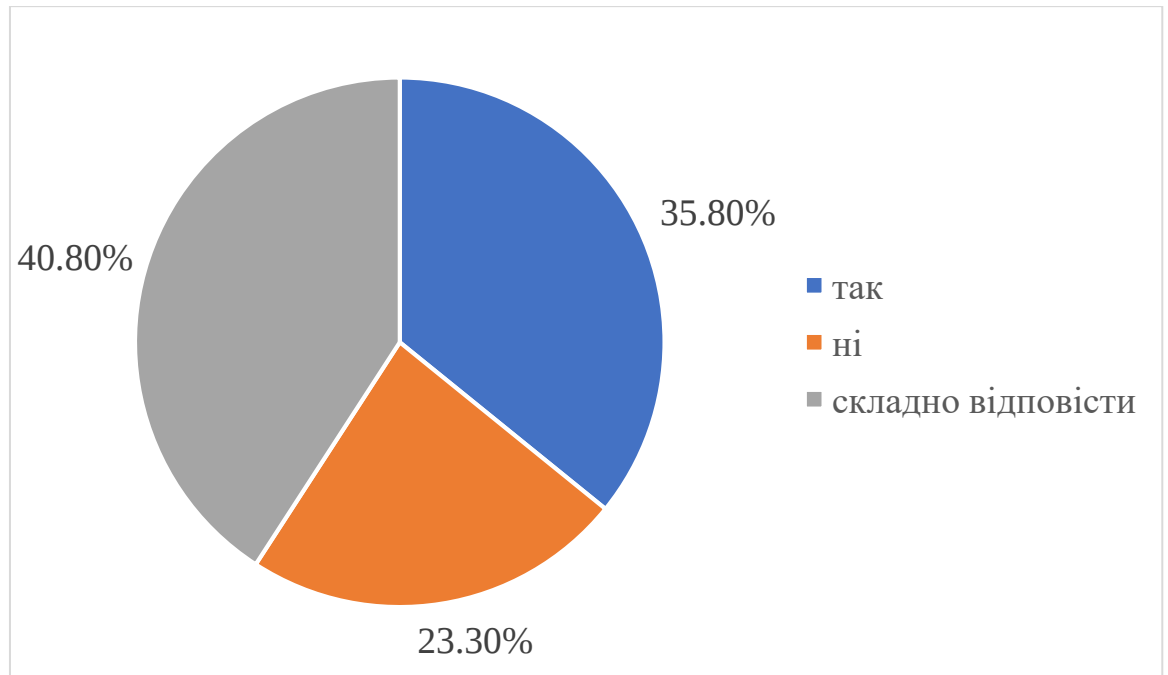

Рис. 3.9 Чи хотіли б Ви взяти участь у релігійно-екскурсійному турі Північною Україною?

Опитування показало, що 35,8% респондентів позитивно ставляться до участі в релігійно-екскурсійному турі Північною Україною, а 40,8% важко відповісти на це питання, і не можна виключати виникнення у них такого бажання. Негативно до поїздки ставляться 23,3% опитаних.

Найбільш бажаними об'єктами для відвідування є старовинні культові архітектурні споруди (50%), музейні експозиції (4,5%), сучасні храми та монастирі (39,2%) (рис. 3.10).

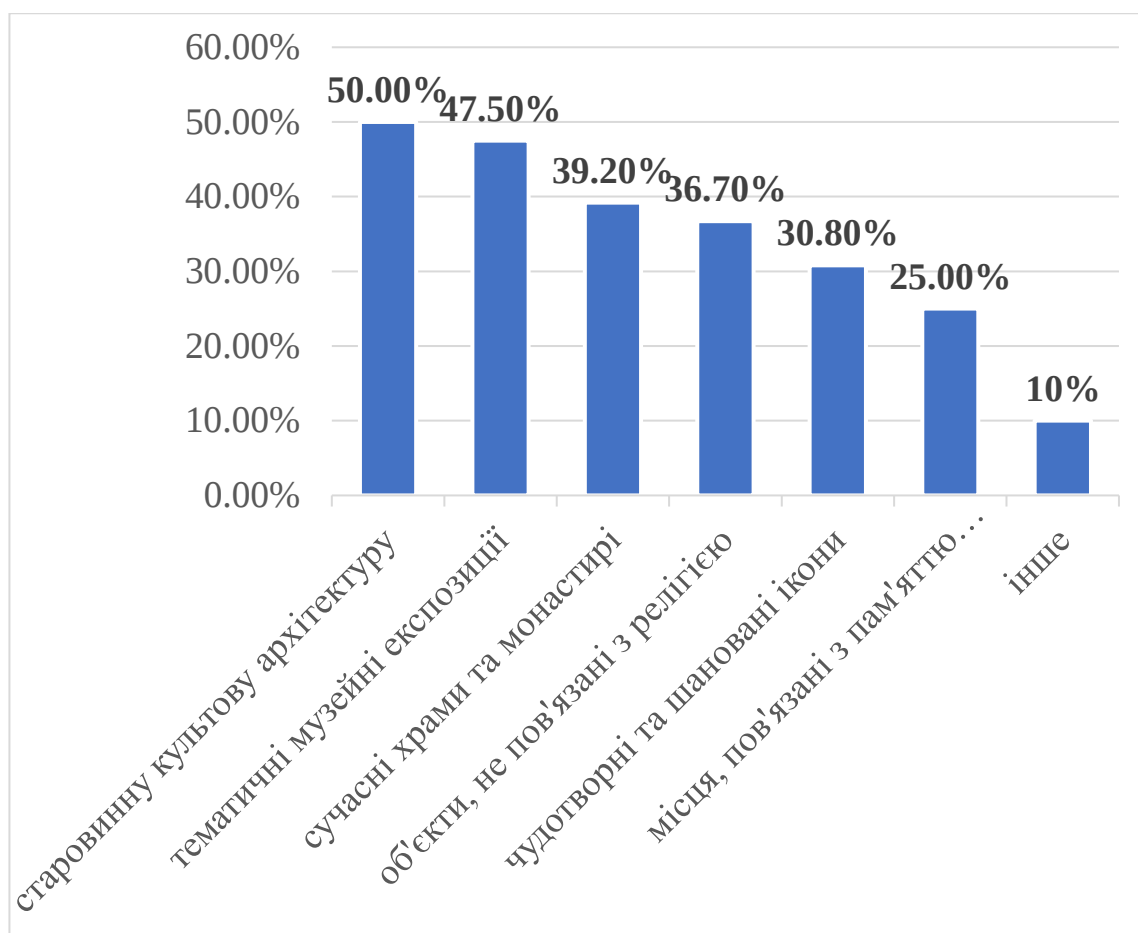

Рис. 3.10 Уподобання споживачів щодо об'єктів відвідування

Для більшості опитаних (63,3%) участь у церковних службах та обрядах не є необхідною. Потребують участі у службах лише 13,3% учасників опитування (рис. 3.11).

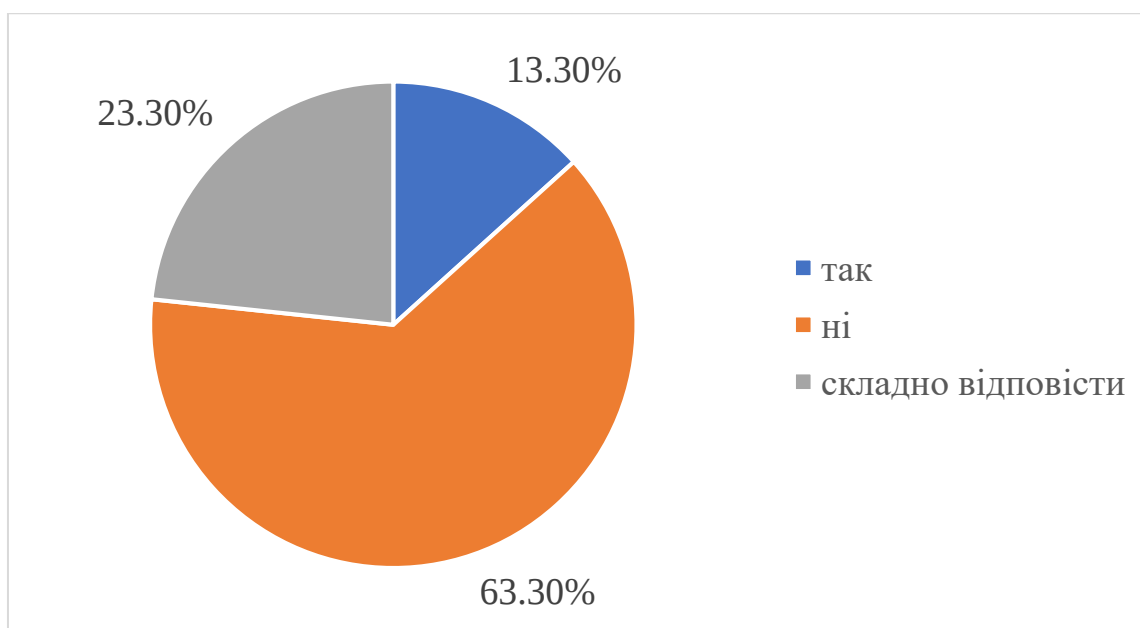

Рис. 3.11 Чи обов'язкова для Вас участь у службах під час поїздки?

Наступне питання було націлене на з'ясування переваг щодо додаткових послуг у програмі туру (рис. 3.12).

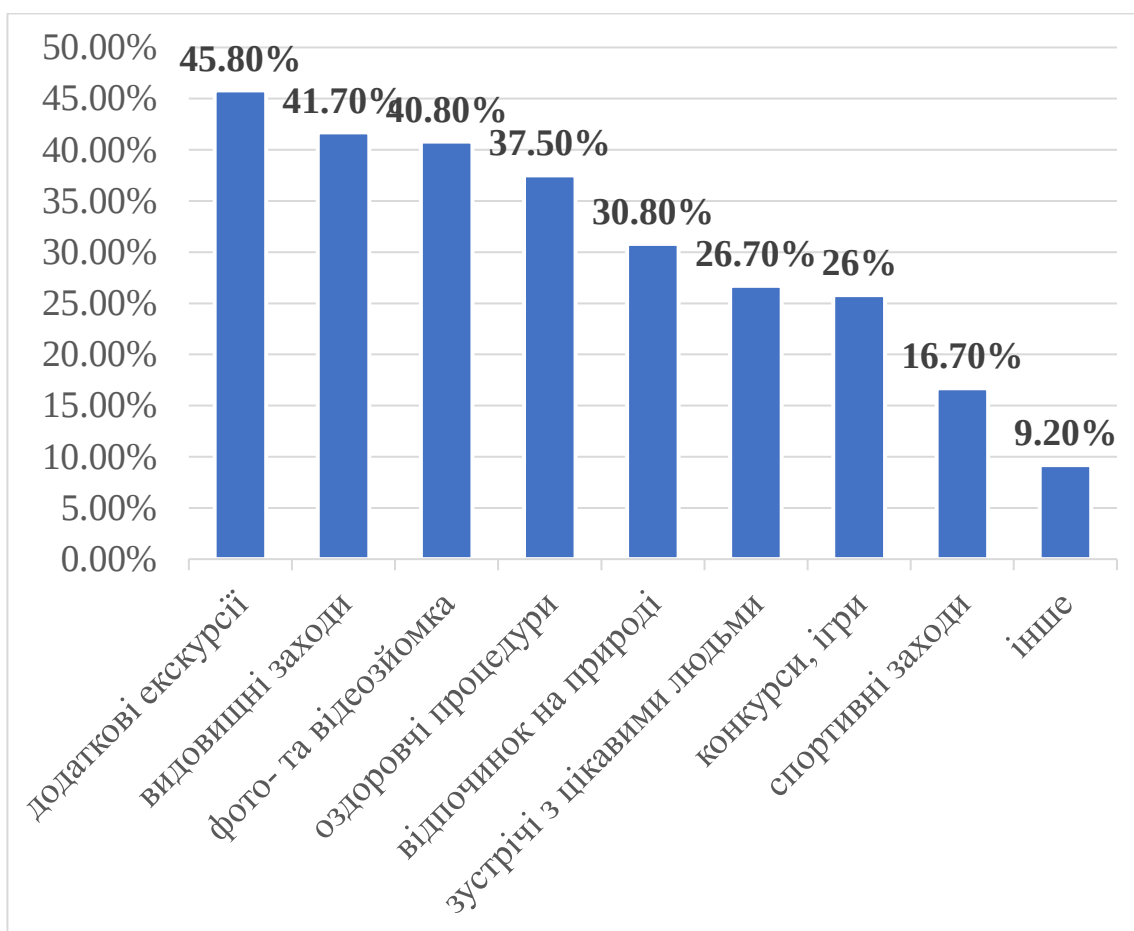

Рис. 3.10 Уподобання споживачів щодо об'єктів відвідування

Найбільш затребуваними послугами учасники опитування назвали додаткові екскурсії (45,8%), видовищні заходи (концерти, фестивалі) (41,7%), фото- та відеозйомку (40,8%). Також респонденти значною мірою віддають перевагу оздоровчим процедурам (лазня, сауна, СПА) (37,5%), відпочинку на природі (30,8%).

Найбільш бажана тривалість релігійно-екскурсійного туру для учасників опитування становить від двох до трьох днів (45%), 30% опитаних згодні витратити на такий тур не більше одного дня, 16,7% готові брати участь у турах тривалістю більше трьох днів, і лише 8,3% респондентам важко відповісти (рис. 3.13).

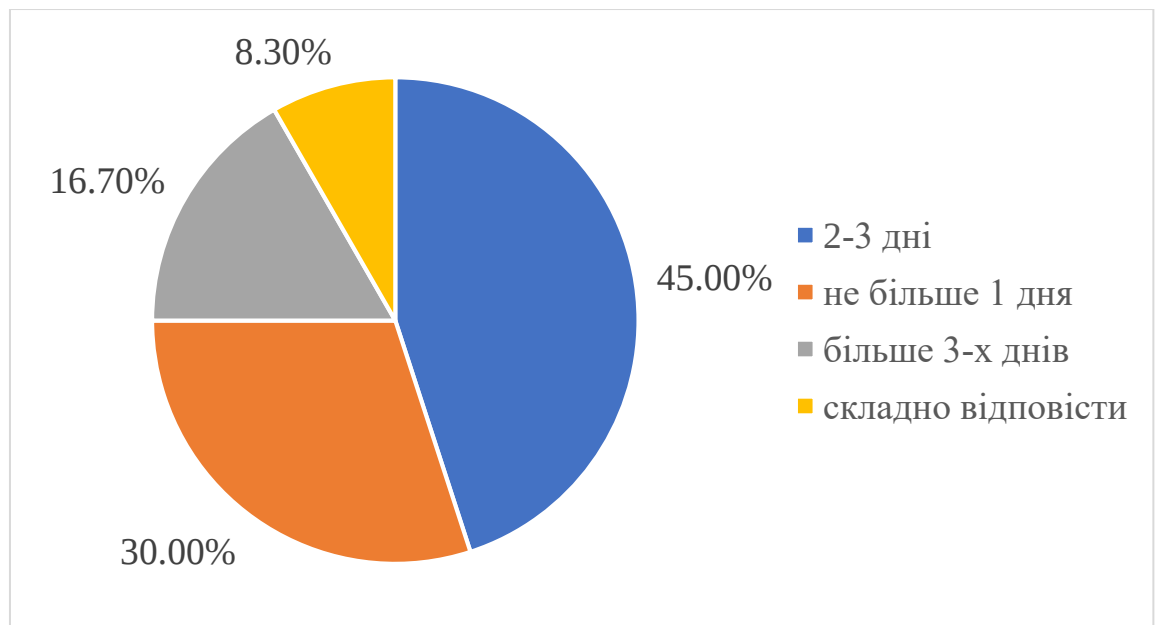

Рис. 3.11 Бажана тривалість туру

За результатами опитування найкраща вартість релігійного туру південними районами Північною Україною – від 10 до 20 тис. грн. (рис. 3.12).

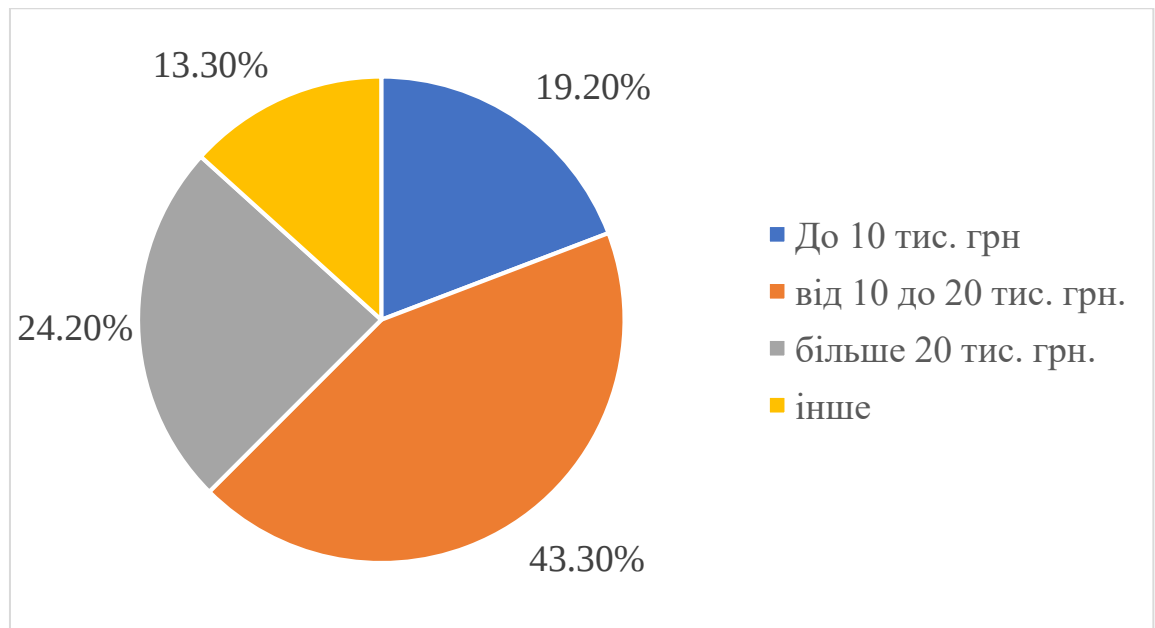

Рис. 3.12 Прийнятна вартість туру

Останній, четвертий блок відповідей спрямований на з'ясування географічного, конфесійного, вікового та тендерного складу аудиторії.

Таким чином, за підсумками проведеного опитування можна зробити такі висновки. Хоча релігійний туризм не можна назвати одним із найпопулярніших видів туризму, інтерес до нього у споживачів є. Якщо враховувати високу затребуваність культурно-пізнавального туризму, можна припустити, що пізнавальний тур із релігійною тематикою здатний залучити достатню споживчу аудиторію, щоб такий тур став економічно вигідним.

Результати опитування показали, що для жителів Північної України привабливість турів своїм регіоном не набагато нижча, ніж турів іншими регіонами України, при цьому місцеві тури навіть більш привабливі, ніж поїздки за кордон (що, ймовірно, обумовлено проблемами з виїзним туризмом). Місцеві тури можуть бути актуальними для тих, хто подорожує кілька разів на рік, при цьому не маючи певних переваг щодо вибору напрямку (у цьому випадку, наприклад, можна чергувати поїздки Північною Україною та іншими регіонами).

Інтерес до православної культури виявляє майже половина опитаних, хоч лише четверта частина вважає себе православними. Слід також

враховувати, що більше чверті опитаних важко відповісти на це питання, й цих невизначених також можна зацікавити православною культурою.

Більшість опитаних ніколи не були в релігійному турі чи паломництві, при цьому більше половини хотіли б взяти участь у туристичній поїздці з релігійною тематикою, а більше третини – здійснити таку поїздку в межах Північної України. Тут також необхідно врахувати значну кількість тих, хто не визначився, тобто споживачів, яких імовірно можна зацікавити розроблюваним туром.

При розробці туру необхідно враховувати споживчі переваги, а саме – високий інтерес до історико-краєзнавчого та архітектурного аспектів православної культури, старовинних та (дещо меншою мірою) сучасних храмів, музейних експозицій. У рамках туру також буде цікаве знайомство з об'єктами, прямо не пов'язаними з релігією. До програми релігійного туру доцільно включати додаткові екскурсії, відвідування концертів та фестивалів, оздоровчі заходи (наприклад, відвідування бані), за наявності можливостей – відпочинок на природі. Участь у церковних службах для більшості споживачів не є обов'язковою, але може бути запропоновано опціонально, для бажаючих.

Оптимальна тривалість релігійно-екскурсійного туру Північною Україною становить 2-3 дні, прийнятна ціна від 10 до 20 тис. грн.

Отримані результати дозволяють розробити проект релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України», відповідно до споживчих вподобань.

3.2 Проект релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України»

Релігійно-екскурсійний гур «Православна північ України» є, з одного боку, релігійним туром, з іншого – культурно-пізнавальним. Тур включає екскурсії об'єктами Півночі України, пов'язаними з православною вірою, але при цьому дозволяє розглянути історію та сучасність Православ'я північного

регіону в культурному та історико-краєзнавчому аспектах.

Цільова аудиторія туру – жителі Житомирської, Київської (разом з м. Київ), Чернігівської, Сумської області різного віку (старше 18 років), які як сповідують православну віру, так і не відносять себе до православних християн, але цікавляться Православ'ям з точки зору історії, культури, традицій.

Розглянемо основні характеристики туру (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні характеристики релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України»

Місце проведення	Україна, Київська область, Чернігівська область
Назва туру	Православна північ України
Вид туру	релігійний, екскурсійний, культурно-пізнавальний
Кількість днів ночей	3 дні/3 ночі
Сезонність	травень-вересень
Маршрут	1) м. Київ - м. Чернігів 2) м. Чернігів – с. Вишеньки – смт Козелець – м. Чернігів 3) м. Чернігів – с. Осіч – м. Ніжин – м. Чернігів 4) м. Чернігів – м. Київ
Засіб пересування	автобус
Склад групи	Різновікова (від 18 років)
Чисельність групи	15-20 люд.
Розміщення	Готель «Optima Collection Chernihiv», 2-місні номери
Включено вартість туру	всі трансфери згідно з програмою; проживання із сніданками; екскурсійні послуги (крім екскурсійних послуг, що надаються стороною, що приймає); розважальна програма
Не включено у вартість	обіди та вечері; екскурсії, організовані приймаючою стороною (Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського, Антонієві печери, Болдині гори, курган Чорна Могила)
Орієнтовна вартість туру	до 20 тис. грн

Далі представлено програму туру.

05-00. Зустріч на автовокзалі м. Києва; посадка до автобуса.

05-00 – 7-00. Переїзд до Чернігова (140,8 км).

1-й день. Чернігів

07-00 – 8-30. Розміщення у готелі, сніданок.

Готель «Optima Collection Chernihiv» (вулиця Гетьмана Полуботка, 22-2) розташований в діловому та історичному центрі міста на вулиці Гетьмана Полуботка, недалеко від скверу імені Богдана Хмельницького та П'ятницької церкви. У будівлі зроблено капітальний ремонт, у приміщеннях – сучасне оздоблення [7].

У готелі є комфортабельні одно- та двомісні номери. У кожному номері: санвузол з душем, гігієнічні речі (мило, шампунь, зубний набір), рушники (щоденна зміна), капці, фен, телефон, телевізор, холодильник, чайник, чай, кава, цукор, посуд, безкоштовний Wi-Fi доступ до мережі інтернет [7].

8-30 – 11-00. Для бажаючих – участь у Божественній літургії у П'ятницькій церкві.

9-00 – 11-00. Основна програма: відвідування Чернігівського обласного історичного музею імені Василя Тарновського. Екскурсійне обслуговування у Чернігівському обласному історичному музеї імені Василя Тарновського не включається у вартість туру та оплачується окремо, тому ті учасники групи, які залишилися на службі у П'ятницькій церкві, можуть відвідати музей у вільний час.

Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського (вулиця Музейна, 4) – один із найстаріших та найвідоміших музеїв України, заснований 14 (26) листопада 1896 року. Колекція музею налічує майже 230 тисяч пам'яток матеріальної та духовної культури. Музей пройшов довгий і складний шлях розвитку, ставши значним культурним центром. У його колекціях є зібрання Василя Тарновського, яке стало основою Музею українських старожитностей, відкритого у 1902 році. За радянських часів музей об'єднав декілька інших музейних закладів (єпархіальне древлєсховище, етнографічний і поміщицького побуту і мистецтва), а після

війни відновив свою діяльність. У 1991 році музею було повернуто ім'я В.В. Тарновського. Сьогодні музей активно бере участь у національних та міжнародних заходах, зберігаючи і примножуючи історико-культурну спадщину українського народу.

Екскурсивод музею знайомить учасників гурту з постійними експозиціями «Чернігівщина від давніх часів до початку XX ст.» і «Чернігівщина у XX ст.», що розповідає про історію регіону, у тому числі і про історію Православної церкви на цих землях, а також із зібранням більш ніж 30 ікон та релігійних картин, написаних на дереві, полотні, литі ікони кінця XVIII – XIX ст.

Також відбувається огляд постійної виставки «Чернігів на зрізі століть», де представлено багатий матеріал, що ілюструє розвиток міста та його культурні досягнення від середньовіччя до сучасності. Відвідувачі можуть побачити унікальні артефакти, документи та фотографії, що відображають ключові моменти історії Чернігова, його архітектурні пам'ятки, життя і побут мешканців різних епох. Особливу увагу приділяють промисловому та економічному розвитку міста, ролі Чернігова у важливих історичних подіях, а також культурним та освітнім традиціям, які сформували обличчя сучасного міста.

11-00 – 13-00. Пішохідна екскурсія по Чернігові.

Екскурсивод розповідає про історію та пам'ятки м. Чернігова. Екскурсивод знайомить з історією та визначними пам'ятками Чернігова. Це найпівнічніше місто обласного значення в Україні, розташоване на березі річки Десни. Історія Чернігова налічує понад 1300 років. У часи Київської Русі він був другим за економічним розвитком та оборонними можливостями після Києва. Чернігів є центром православ'я, що додає місту численних легенд, більшість з яких пов'язані зі старовинними монастирями. Місто приваблює туристів своїм багатим історичним минулим, а також містичною атмосферою і романтизмом.

Центральним об'єктом екскурсії є огляд Борисоглібського собору та

Спасо-Преображенського собору, які розташовані поруч (вул. Преображенська 1), збудованих у XI столітті. Екскурсовод розповідає про історію та архітектуру соборів. Далі екскурсанти проходять всередину соборів, оглядають іконостас, інтер'єр та розпис внутрішніх стін, рідкісні старовинні та шановані ікони, які є у храмах.

13-00 – 14-00. Обід у трапезній Борисоглібському собору (вул. Преображенська, 1).

14-00-15-00. Відвідування Антонієвих печер (на автобусі).

Антонієві печери в Чернігові, засновані в 1069 році князем Святославом Ярославичем та Антонієм Печерським, є важливою пам'яткою підземної культової архітектури XI—XIX століть. Спочатку відомі як Богородичний монастир, вони стали одним із головних релігійних центрів регіону, змагаючись з Києвом за культурний та політичний вплив. Після руйнування Чернігова монголо-татарами в 1239 році, монастир пережив занепад до XVII століття, коли розпочалася його масштабна реконструкція, яка тривала до кінця XIX століття.

Наразі Антонієві печери є комплексом підземних приміщень і переходів загальною довжиною близько 350 м, розташованих у товщі Болдиних гір. Вони складаються з двох основних рівнів, які містять значні ділянки давніх галерей та інших об'єктів. Особливий інтерес викликає нижній ярус печер, де збереглися пізньосередньовічні написи-графіті. Під час археологічних досліджень було виявлено підземну церкву досить великих розмірів, а також кілька інших приміщень.

У XVIII—XIX століттях частина старих комунікацій була перебудована, і печери остаточно втратили свій первісний вигляд. Було створено три підземні храми, найцікавіший з яких – храм Феодосія Тотемського, виконаний у стилі українського бароко. Ця церква стала головним храмом підземного комплексу.

15-00 – 17-00. Продовження екскурсії, переїзд до с. Вишеньки.

Друга частина оглядової екскурсії продовжує знайомити учасників групи із старовинними храмами Північної України. Одним із визначних

об'єктів є Успенська церква (XVIII ст.), яка нині перебуває у процесі відновлення. Тим не менш, храм, який здобуває духовенство Спаського собору, є чинним і в ньому регулярно проходять служби.

Успенська церква в селі Вишеньки Чернігівської області – це видатний зразок храмової архітектури XVIII століття. Побудована у стилі класицизму з елементами бароко, церква має прості пропорції, з прямокутним планом і напівкруглою апсидою. Відомим власником території був генерал-губернатор Лівобережної України Петро Рум'янцев-Задунайський, який розпочав будівництво церкви у 1782 році, завершене у 1787 році. Після періоду закриття у XX столітті, церква була відновлена у 1942 році і залишається діючою, належачи до парафії Української Православної Церкви.

Після відвідування Успенської церкви, екскурсанти переїжджають до смт. Козелеця, для огляду стародавнього собору Різдва Пресвятої Богородиці.

Собор Різдва Пресвятої Богородиці, розташований у містечку Козелець на Чернігівщині, є одним з найкращих зразків барокової архітектури XVIII століття в Україні. Побудований у 1752–1763 роках на замовлення графині Наталії Розумовської, собор вражає своїми розмірами та пишним оздобленням. Особливу увагу привертає іконостас висотою 27 метрів, виконаний українським художником Григорієм Стеценком. Іконостас, за легендою, був створений в Італії і спочатку призначався для Смольного монастиря, але через свої великі розміри був переданий Козелецькому храму за велінням імператриці.

Собор має п'ять куполів на високих барабанах і побудований у формі рівностороннього грецького хреста з додатковими приміщеннями між кінцями, що надає йому грандіозності. За роки свого існування собор пережив безліч випробувань, включаючи використання його як стайні, табору для військовополонених та складу. Завдяки реставраторам святиня відновила свою велич і красу. Храм розділено на дві частини: верхню і нижню, причому нижня церква освячена на честь мучеників Андріана і Наталії і є усипальницею графів Розумовських. Дзвіниця собору, з якої в ясну погоду можна побачити Чернігів

і Київ, вражає своєю оригінальною архітектурою з увігнутими фасадними стінами.

17-00 – 18-00. Повернення до Чернігова.

18:00 – 19:00. Вільний час.

У цей час можна самостійно прогулятися старовинною частиною Чернігова, щоб отримати безпосередні враження від атмосфери міста, уважніше розглянути кам'яну та дерев'яну архітектуру, відпочити у сквері навпроти знаменитого будинку Мазепи або біля будинок колегіуму (у двох автобусних зупинках від готелю «Optima Collection Chernihiv»).

19-00 – 20-00. Вечеря у готелі «Optima Collection Chernihiv».

20-00 – 21-30. Розважальна програма.

Конкурс «Чи знаєте Ви Православ'я?». Переможцям вручаються призи, книги чернігівських видавництв, пам'ятні сувеніри.

2-й день м. Чернігів, с. Осіч, м. Ніжин.

8-00 – 9-00. Сніданок у готелі.

9-00 – 9-15. Переїзд до с. Осіч (7 км).

9-15 – 10-00. Огляд Крупицького Свято-Миколаївського жіночого монастиря у с. Осіч.

Село Осіч розташоване безпосередньо біля автодороги, недалеко від м. Чернігів, і побачити білий Свято-Миколаївський жіночий монастир (XV ст.) можуть усі, що проїжджають у бік селища. Цей храм – один із найкрасивіших на Чернігівщині. Завдяки відновлювальним роботам нині храм виглядає практично так само, як і на початку свого існування. Усередині храм розписаний українськими художниками, є старовинні ікони.

Заснований у XV столітті після об'явлення ікони Святого Миколая, монастир став важливим релігійним центром Лівобережної України. Протягом своєї історії він переживав численні руйнування та відбудови. Після захоплення Батурина у 1708 році російські війська зруйнували монастирську дзвіницю та чернечі келії, однак у 1803 році монастир було реконструйовано. Пожежа 1846 року та ліквідація монастиря більшовиками у 1922 році завдали

значної шкоди, але завдяки зусиллям громади та монахів він був відновлений у 1999 році.

Комплекс монастиря включає декілька архітектурних пам'яток: муровану дзвіницю (1825 рік), будинок настоятеля (1834 рік) та Спасо-Преображенську трапезну церкву (1803–1858 роки). Монастирська територія, обнесена триметровою кам'яною стіною, має прямокутну форму з масивною брамою на в'їзді. Головною святинею є ікона Святого Миколая, біля якої відбувалися численні дива, та частина мощей Святої Варвари.

10-00 – 11-45. Переїзд до м. Ніжин (118 км).

11-45 – 13-00. Відвідування церкви Іоанна Богослова.

У місті Ніжин на Чернігівщині знаходиться церква Іоанна Богослова, яка гармонійно доповнює архітектурний ансамбль старовинного міста. Цей храм, побудований у 1752 році на місці дерев'яної церкви XVII століття, був спроектований архітектором Іваном Григоровичем-Барським. Фінансування будівництва забезпечив місцевий дворянин Іван Тернавіот, грек за походженням. Церква є зразком переходу від бароко до раннього класицизму. У XVIII та XIX століттях при церкві діяли лікарня та парафіяльна школа. Храм має центричну, однобанну і двоярусну структуру, де на першому ярусі розташована холодна церква, а на другому – тепла, що є рідкістю для українських храмів.

Наприкінці XVIII століття священником церкви був батько мореплавця Юрія Лисянського. У 1893 році священник Іван Кронштадський, мандруючи до Києва, благословив Ніжин з балкону храму. Церква Іоанна Богослова була відреставрована у 1954–1955 роках і пізніше використовувалась як архів. У будівлі збереглися кілька фресок, огорожа та ажурні сходи. Поруч з церквою встановлено пам'ятник мореплавцю Юрію Лисянському.

13-00 – 13-15. Переїзд до грецького кварталу Ніжина.

13-15 – 13-45. Огляд Троїцької церкви.

Ніжин, відомий своїм багатством церков, на Чернігівщині часто

називають містом храмів. Дослідники стверджують, що колись у місті було близько 40 церков. Троїцька церква, розташована у грецькому кварталі Ніжина, була заснована у 1733 році. Грецька громада відігравала важливу роль у житті міста, будуючи такі храми, як Всіхсвятська церква та церква архангелів Михаїла та Гавриїла. Незважаючи на розташування поблизу цих храмів, Троїцька церква не має прямого відношення до грецької колонії.

Цей однокупольний бароковий храм зазнав реконструкції у 1888 році, під час якої він набув рис класицизму, було змінено форму купола та додано двоярусну дзвіницю зі шпилем на західному боці. Церкву обнесли кованою огорожею з написом: «При старості Буренко. 1888». Нині приміщення храму використовується як архів.

13-00 – 14-00 Обід у ресторані «Veranda» (вулиця Батюка, 9, Ніжин).

14-00 – 14-15 Переїзд до Покровської церкви (4 км).

14-30 – 16-00 Огляд Покровської церкви.

Покровська церква в Ніжині є унікальним зразком тетраконхового храму, архітектурного типу, відомого з VI століття. У XVIII столітті Чернігівщина стала центром будівництва таких храмів, які зводили рідко, що робить Покровську церкву винятковою пам'яткою архітектури. Сучасний мурований храм був збудований у 1757-1765 роках на кошти місцевої релігійної громади, яка включала заможних купців. Спочатку церкву прикрашав високий купол у стилі українського бароко, який згодом був відновлений під час реставрації. У XIX столітті до храму добудували двоярусну дзвіницю. Інтер'єр церкви був оздоблений розписами олійними фарбами, частково збереженими до сьогодні.

За радянських часів Покровська церква зазнала значних руйнувань: було знищено іконостас, спалено церковні книги, навіть розібрано підлогу. У 1960-х роках церкву закрили за наказом партійних чиновників, а в її приміщенні планували відкрити краєзнавчий музей. У березні 1993 року храм повернули громаді Української Православної Церкви, і з 1997 по 2001 роки тривала реставрація, під час якої відновили куполи, конхи та фасад. Нині парафія

храму видає газету «Покрова» та поступово відновлює сусідню Миколаївську церкву.

16-00 – 17-45 Переїзд у м. Чернігів (118 км).

17-45 – 19-00 Вільний час.

19-00-20-00 Вечеря.

20-00-21-30. Розважальна програма.

Конкурс «Кращий краєзнавець». Переможцям вручаються призи – книги чернігівського видавництва, пам'ятні сувеніри.

3 день. Чернігів.

8-00 – 8-30. Сніданок у готелі.

8-30 – 09-00. Переїзд до західної частини Чернігова на Болдиних горах (10 км).

9-00 – 10-30. Огляд Троїцького кафедрального собору

Троїцький кафедральний собор є унікальною пам'яткою XVIII століття, що привертає туристів своїм незвичайним виглядом і чудотворними святинями. Закладений у 1679 році архієпископом Лазарем Барановичем і завершений у 1695 році на кошти гетьмана Івана Мазепи, собор був спроектований архітектором Іваном Баптистом у стилі раннього класицизму. Архітектурний стиль собору поєднує в собі елементи польського і литовського бароко, а його планування нагадує давньоруські кам'яні будівлі. Храм прикрашають численні декоративні елементи, що надають йому урочистого вигляду, а його інтер'єр розписаний на біблійні теми. Незважаючи на значні пошкодження під час пожеж, собор було відновлено у XX столітті.

Сьогодні Троїцький собор є головним храмом Чернігова, де щоденно проводяться екскурсії. Відвідувачі можуть піднятися на дзвіницю, побудовану за проектом Растреллі, щоб насолодитися панорамним видом на місто. У підвальних приміщеннях собору зберігаються мощі чернігівського святого Феодосія Углицького, преподобного Лаврентія та інших святих, а також розташований могильний склеп, що свідчить про використання храму як усипальниці феодалів XVIII–XX століть. Поруч із собором знаходяться дві

каплиці, трапезна і Духовне училище. Особливу увагу привертає чудотворна ікона Божої Матері Страсної, до якої приходять прочани з усієї України з молитвами про зцілення.

10-30 – 10-45. Переїзд до церкви Святої Катерини (5 км).

10-45 – 11-30. Огляд церкви Святої Катерини

Зведена в 1715 році братами Семеном і Яковом Лизогубами, церква вшановує перемогу чернігівських козаків у битві за фортецю Азов під проводом гетьмана Якова Лизогуба у 1696 році. Білосніжна п'ятикупольна церква, виконана в стилі козацького бароко, символізує героїзм воїнів. Вона була збудована на місці старовинної будівлі XII–XIII століть і служила як фортифікаційний вузол у часи козацтва. Протягом своєї історії церква пережила численні руйнування, пожежі та Вітчизняну війну.

Архітектурно церква Святої Катерини нагадує традиційні дерев'яні храми, але завдяки відсутності горизонтальних ліній на фасаді здається вищою. П'ять золотих куполів утворюють форму хреста, а центральна баня розташована на перетині двох ліній від бічних куполів. Вікна церкви мають форму хрестів, деякі з них були пізніше розширені. Храм має парадні входи з трьох сторін і завдяки реставрації 2004–2005 років виглядає симетричним, хоча в процесі перебудов отримав асиметричну форму. Сьогодні діюча церква є частиною архітектурного заповідника «Чернігів древній», де можна побачити ікони та образи святих, а також відвідати виставку народно-декоративного мистецтва.

Розповідь про меценатів Красноярського краю, які жертвували власні кошти та сили на будівництво церков.

11-30 – 11-45. Переїзд до Єлецького Успенського монастиря (4 км).

11-45 – 13-30. Огляд Єлецького Успенського монастиря

Єлецький Успенський монастир у Чернігові, заснований у 1060 році князем Святославом Ярославичем, є одним із найстаріших монастирських комплексів в Україні. Розташований на високому правому березі Десни в місцевості Єлець, монастир з часів свого заснування був важливим релігійним

центром. Його назва походить від легенди про об'явлення лику Божої Матері на ялині. В різні періоди монастир переживав руйнування монголо-татарами у 1239 році, відновлення під владою Москви у XVI столітті та передачу греко-католикам у XVII столітті. У XVIII столітті монастир володів значними земельними угіддями, але втратив їх за наказом Катерини II. Після закриття у 1921 році монастир почав відновлюватись у 1990-х роках як жіночий Успенський монастир.

Архітектурний ансамбль Єлецького монастиря включає Успенський собор (XVII століття), церкву-усипальницю Якова Лизогуба (1689 рік), надбрамну дзвіницю (1670–1675 роки), трапезну Петропавлівську церкву (XVII століття), Єлецькі печери (1069 рік) та келії середини XI століття – найдавніші цегляні житлові споруди на Лівобережній Україні. Монастир оточений мурованою огорожею, а на його території розташовані руїни будинку ігумена XVIII століття та дерев'яний будинок архімандрита Феодосія Углицького (1688 рік). Некрополь монастиря є місцем поховання багатьох видатних історичних постатей, а його підземелля складаються з кількох ярусів камер і сховків.

13-30 – 14-30 Обід у трапезній Єлецького Успенського монастиря

14-30 – 14-45 Переїзд до Болдиних гір (8 км)

14-45 – 17-30 Огляд Болдиних гір

Болдині гори, розташовані на захід від історичного центру Чернігова, являють собою високий правий берег річки Десни, який сформувався в післяльодовиковий період. Назва місцевості походить від давньоруського слова «болд», що означає дуб, адже в ті часи тут росли священні дуби язичників. Згідно з літописом, у 1069 році перший руський монах Антоній заснував тут Богородичний монастир. Болдині гори також відомі своїм курганным кладовищем, де поховані князівські воїни-дружинники, серед яких збереглися кургани Гульбище та Безіменний.

На Болдиних горах поховані видатні особистості, такі як фольклорист О.В. Маркович та письменник Михайло Коцюбинський, який провів у

Чернігові 15 років і написав тут свої кращі твори. На краю гори також знаходиться могила Невідомого солдата, загиблого під час Другої світової війни, поруч з якою у 1967 році запалили Вічний вогонь. Сьогодні Болдині гори – це не лише історичний некрополь, а й улюблене місце відпочинку з романтичною альтанкою, встановленою на честь приїзду царя Миколи II у 1911 році, яку нині називають «Альтанкою кохання».

17-45 – 18-45 Вільний час

18-45-19-30 Вечеря

19-30 – 21-30. Повернення до Києва (140,8 км)

Розрахуємо вартість розробленого туру.

Передбачається, що переміщення туристів здійснюватиметься з використанням власних автобусів туроператора. Собівартість 1 год експлуатації туристичного автобуса (включаючи простої) становить 750 грн./год. Загальний час експлуатації автобуса 35 год. Таким чином, собівартість транспортних послуг становитиме:

$$750 \times 35 = 26\,250 \text{ грн.}$$

За чисельності групи 15 люд. собівартість на 1 особу складе:

$$26250/15 = 1750 \text{ грн.}$$

За чисельності групи 20 люд.:

$$26250/20 = 1312,5 \text{ грн.}$$

Вартість проживання в готелі «Optima Collection Chernihiv» у двомісному номері складає 1600 грн. / люд. / доба (включаючи сніданки). Передбачається 2 дні проживання в готелі, таким чином вартість проживання 1 особи складе:

$$1600 \times 2 = 3200 \text{ грн.}$$

Вартість послуг супроводжуючого становить 3200 грн./день.

За чисельності групи 15 люд. вартість послуг на 1 особу складе:

$$3200 \times 2/15 = 426,7 \text{ грн.}$$

За чисельності групи 20 люд.:

$$3200 \times 2/20 = 320 \text{ грн.}$$

Вартість послуг екскурсовода складає 600 грн./год. Тривалість послуг 15,5 год.

За чисельності групи 15 люд. вартість послуг на 1 особу складе:

$$600 \times 15,5/15 = 620 \text{ грн.}$$

За чисельності групи 20 люд.:

$$600 \times 15,5/20 = 465 \text{ грн.}$$

Витрати на організацію розважальної програми складається з витрат на оренду приміщення в готелі (1500 грн. / год), витрат за оплату послуг ведучого (400 грн./год), витрат за призи (сувеніри і книжки) (плановані затрати 6000 грн.).

За чисельності групи 15 люд. витрати на 1 особу складуть:

$$(1500 \times 2 + 400 \times 4 + 6000) / 15 = 653,3 \text{ грн.}$$

За чисельності групи 20 люд.:

$$(1500 \times 2 + 400 \times 4 + 6000) / 20 = 490 \text{ грн.}$$

на 1 особу складе $200 \times 2 = 400$ грн.

Розрахунок вартості туру наведено у таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Розрахунок вартості туру «Православна північ України»

Стаття витрат	Ціна на 1 люд. за чисельності групи 15 люд., грн.	Ціна на 1 люд. за чисельності групи 20 люд., грн.
Транспортні витрати	1750	1312,5
Витрати на проживання (зі сніданками)	3200	3200
Послуги супроводжуючого	426,7	320
Послуги екскурсовода	620	465
Розважальна програма	653,3	490
Разом прямих витрат	6650	5787,5
Накладні витрати (10%)	665	578,75
Загальна собівартість туру	7315	6366,25
Ціна туру з урахуванням прибутку туроператора (30%)	9509,5	8276,13

Таким чином, вартість розробленого релігійно-екскурсійного туру становитиме: для групи 15 люд. 9509, 5 грн.; для групи 20 люд. 8276,13 грн.

Мінімальні додаткові витрати туристів на 1 особу включають:

1) Оплата послуг Чернігівського обласного історичного музею імені Василя Тарновського:

- вхідний квиток – 100 грн.
- екскурсія але основним залам 45 хв. – 80 грн.
- екскурсія та експозиції «Чернігів на зрізі століть» 45 хв. – 30 грн.

2) Екскурсія до Антонієвих печер – 300 грн.

3) Оглядова екскурсія в Єлецькому Успенському монастирі – 100 грн.

4) Витрати на обіди та вечері, з урахуванням середніх цін на послуги громадського харчування у м. Чернігів, с. Вишеньки, смт Козелець, м. Чернігів, с. Осіч, м. Ніжин, передбачаються в розмірі 400 грн. / люд. становитимуть $400 \times 2 \times 3 = 2400$ грн.

Таким чином, додаткові витрати становитимуть орієнтовно 3100 грн. на 1 особу.

Отже, вартість розробленого туру складає трохи більше 9509,5 грн. при мінімальних додаткових витрат 3100 грн., що є прийнятним для цільової аудиторії, які віддають перевагу туру вартістю до 20000 грн.

Висновки до розділу 3

Проведене дослідження показало, що релігійно-екскурсійний тур «Православна Північ України» має потенціал бути затребуваним серед жителів Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Опитування виявило, що хоча релігійний туризм не є найбільш популярним видом туризму, значна частка респондентів (45,8%) виявляє інтерес до православної культури, а 55,8% готові взяти участь у такому турі в

майбутньому. Це свідчить про наявність потенційної аудиторії для реалізації туру.

Аналіз уподобань респондентів показав, що значний інтерес викликають історико-краєзнавчі та архітектурні аспекти православної культури. Більшість опитаних віддають перевагу старовинним культовим спорудам, сучасним храмам та монастирям, а також музейним експозиціям. Це вказує на те, що включення до маршруту туру об'єктів історичної та архітектурної цінності значно підвищить його привабливість для споживачів.

Оптимальна тривалість туру для більшості респондентів становить 2-3 дні, а прийнятна вартість – від 10 до 20 тисяч гривень. Крім того, додаткові послуги, такі як екскурсії, відвідування концертів, фестивалів, а також оздоровчі заходи, зроблять тур більш привабливим для потенційних клієнтів. Включення таких послуг до програми туру може значно підвищити його конкурентоспроможність на ринку туристичних послуг.

Враховуючи результати дослідження, розроблений проект релігійно-екскурсійного туру «Православна Північ України» відповідає споживчим уподобанням та має всі шанси стати економічно вигідним. Тур пропонує унікальну можливість ознайомитися з історією та культурою православ'я в Північній Україні, що робить його привабливим для широкого кола туристів.

ВИСНОВКИ

У нашому дослідженні був усебічно розглянутий розвиток паломницького та релігійного туризму в Україні, й на основі аналізу обґрунтовано та розроблено релігійний тур Північною Україною. Так, можемо зробити наступні висновки:

1. Релігійний туризм набуває все більшої популярності завдяки прагненню людей відвідувати святі місця як у своїй країні, так і за її межами з духовними та пізнавальними цілями. Попри економічну нестабільність, цей вид туризму залишається менш уразливим, оскільки сакральні мотиви часто переважають фінансові труднощі. Релігійний туризм включає паломництва та екскурсійно-пізнавальні подорожі, мотивовані бажанням духовного збагачення, пізнання релігійних традицій та культурної спадщини. Цей туризм має значний емоційний вплив на людей, сприяє духовному єднанню та глибокому розумінню релігії, що робить його привабливим для широкого кола туристів.

2. Міжнародний релігійний туризм стрімко зростає завдяки покращеній інфраструктурі, доступним транспортним засобам та високим рівнем комунікацій, що дозволяє туристам розширювати свій культурний кругозір. Основні постачальники туристів – це розвинені країни, де високий дохід на душу населення дозволяє планувати подорожі до віддалених релігійних центрів. За даними Всесвітньої туристичної організації, близько 300 мільйонів людей щорічно здійснюють релігійні подорожі, що приносить приблизно 20 мільярдів доларів доходу. Це робить релігійний туризм важливим джерелом прибутку для країн з релігійними туристичними ресурсами, оскільки він менш залежний від економічних коливань. Популярні DESTINATION, такі як Єрусалим, Мекка, Варанасі, Ватикан та Лурд, щорічно приваблюють мільйони туристів, підтверджуючи постійний інтерес до релігійних подорожей і підкреслюючи їх значущість у світовій туристичній галузі.

3. Організація релігійних і паломницьких турів в Україні здійснюється

як паломницькими службами при храмах і монастирях, так і туристичними фірмами. Паломницькі служби зазвичай діють під благословенням архієрея, виконуючи функції туристичних агентств без необхідності ліцензування. Головна відмінність між ними полягає в цільовій аудиторії: паломницькі служби орієнтовані на віруючих, які прагнуть брати участь у богослужіннях, тоді як туристичні фірми надають послуги світським туристам, зацікавленим в культурно-історичних аспектах релігійних об'єктів. Паломницькі тури починаються з молитов і включають участь у службах, тоді як екскурсійні тури акцентують увагу на культурно-пізнавальному компоненті. Для організації релігійних турів важливе значення має взаємодія з релігійними установами та дотримання етичних стандартів у рекламі.

4. Аналіз пропозицій щодо паломницького та релігійного туризму в Північній Україні показав, що цей напрямок, попри великий потенціал, залишається недостатньо розвиненим. Більшість турів зосереджені на відвідуванні відомих релігійних об'єктів, таких як Почаївська та Києво-Печерська Лаври, і організовуються переважно паломницькими організаціями або невеликими туристичними компаніями. Недостатня кількість спеціалізованих турів, які враховують багатий культурно-історичний контекст регіону, обмежує вибір туристів.

5. Північна Україна має великий потенціал для розвитку паломницького та релігійного туризму завдяки багатій культурно-історичній спадщині та значній кількості релігійних об'єктів. Серед найвідоміших святинь регіону – Києво-Печерська лавра, внесена до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, яка приваблює численних паломників та туристів. Інші значущі об'єкти включають Спасо-Преображенський собор у Житомирі, Борисоглібський та Спасо-Преображенський собори в Чернігові. Незважаючи на це, пропозиції релігійного туризму все ще недостатньо розвинені і зосереджені переважно на популярних маршрутах. Для ефективного розвитку цього напрямку необхідно розробити нові туристичні маршрути, включаючи менш відомі святині, та залучити інвестиції в інфраструктуру і маркетинг. Це сприятиме не лише

збільшенню потоку туристів, а й збереженню та популяризації духовної спадщини регіону.

6. Аналіз затребуваності релігійно-екскурсійного туру показав значний потенціал для його розвитку в Північній Україні. Опитування, проведене серед жителів Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей, виявило, що 94,2% респондентів люблять подорожувати, а 55,8% висловили бажання взяти участь у релігійно-екскурсійному турі в майбутньому. Більше третини опитаних цікавляться релігійним туризмом, причому інтерес до культурно-пізнавальних аспектів православної культури є досить високим. Опитування також показало, що найбільш бажаними об'єктами для відвідування є старовинні культові архітектурні споруди, музейні експозиції та сучасні храми. Найбільш затребуваними додатковими послугами виявилися екскурсії, участь у концертних заходах і оздоровчі процедури. Оптимальною тривалістю туру було визначено 2-3 дні, а прийнятна вартість — від 10 до 20 тисяч гривень.

7. Проект релігійно-екскурсійного туру «Православна північ України» є поєднанням релігійного та культурно-пізнавального туризму, що охоплює екскурсії по визначним об'єктам Північної України, пов'язаним із православною вірою, та дозволяє ознайомитися з історією та сучасністю Православ'я в цьому регіоні. Тур призначений для жителів Житомирської, Київської (разом з м. Київ), Чернігівської та Сумської областей віком від 18 років, незалежно від конфесійної приналежності. Тур триває три дні/три ночі, проводиться з травня по вересень і включає маршрут: Київ - Чернігів - Вишеньки - Козелець - Чернігів - Осіч - Ніжин - Чернігів - Київ. Учасники подорожують автобусом, ночують у готелі «Optima Collection Chernihiv» у двомісних номерах. Вартість туру включає всі трансфери, проживання із сніданками, екскурсійні послуги та розважальну програму, не включає обіди, вечері та додаткові екскурсії. Вартість розробленого туру складає трохи більше 9509,5 грн. при мінімальних додаткових витрат 3100 грн. Тур передбачає відвідування таких визначних місць, як Чернігівський обласний

історичний музей імені Василя Тарновського, Антонієві печери, Троїцький собор та інші історико-культурні об'єкти, забезпечуючи учасникам комплексне ознайомлення з православною культурою та історією Північної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aquino A., Succurro M. International competitive advantages in tourism: An eclectic view. *Tourism Management Perspectives*. 2018. Vol. 25. P. 4152.
2. Baggio R. Tourism destinations: A universality conjecture based on network science. *Annals of Tourism Research*. 2020. Vol. 82 p.
3. Borouji Hojeghan S., Nazari Esfangareh A. (2018) Digital economy and tourism impacts, influences and challenges. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 2018. Vol. 19. P. 308-316.
4. Brauer R., Dymitrow M., Tribe J. The impact of tourism research. *Annals of Tourism Research*. 2019. Vol. 77. P. 64-78.
5. Brida J. G., Gómez D. M., Segarra V. On the empirical relationship between tourism and economic growth. *Tourism Management*. 2020. Vol. 81. P.59
6. Dias, Á.; González-Rodríguez, M.R.; Patuleia, M. Retaining tourism lifestyle entrepreneurs for destination competitiveness. *Int. J. Tour. Res.* 2021. P. 701–712.
7. Optima Collection Чернігів. URL: <https://optimahotels.com.ua/uk/hotels/chernihiv/> (дата звернення 08.01.2024)
8. TOURBAZA.COM. URL: <https://tourbaza.com/tour/palomnicko-ekskursijnij-tur-v-pochaiv/> (дата звернення 08.05.2024)
9. UNWTO Tourism Highlights. 2018 Edition. URL: <https://www.eunwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876> (дата звернення 08.01.2024)
10. Баранюк Д.С. Маркетинговий підхід до розуміння, формування та розвитку туристичних дестинацій. *Збірник наукових праць ЧДТУ*. 2021. Вип. 63. С.136-145.
11. Барвінок Н. В. Роль інноваційних інструментів Інтернет-маркетингу у просуванні туристичного продукту. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. Вип. 17. Т.2. С. 212-226.

12. Білик В. В., Сергієнко О. А., Крупенна І. А. Інструменти цифрового маркетингу в умовах трансформації комунікацій сучасної організації. *Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наук праць. Економіка*. 2020. Вип. 825. С. 33–40.
13. Богданова Ж. А. Поняття та види туристичної діяльності в Україні. *Вісн. ЖДТУ*. 2012. № 4 (50). С. 194–197
14. Боднарук О.В. Використання інноваційних маркетингових технологій в туристичній індустрії. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2019. №.37. С. 97- 104.
15. Бортнік С. М., Конюх І. М. Інтегровані маркетингові комунікації у діяльності підприємства та оцінка їх ефективності. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського*. 2016. Вип. 14. С. 278–282.
16. Братко О.С. Трансформація ринку маркетингових комунікацій в Україні під впливом глобалізаційних процесів. *Sciences of Europe*. 2017. №11. С.12-17.
17. Бублик О. О. Туристичний маркетинг в Україні: теорія і практика. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 2018. № 1, С. 83-92.
18. Булгарова В. Інноваційні маркетингові стратегії просування українського туристичного продукту. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 2. С. 25-30.
19. Василенко, В. О. Конкурентоспроможність підприємств у сфері туристичного бізнесу : навч. посіб. / В. О. Василенко, Т. І. Ткаченко ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. К. : Освіта України, 2012. 508 с..
20. Виноградський М.Д., Беляєва С.В., Виноградська А.М. та ін / Управління персоналом: навч посібник /. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 501 с.

21. Войнаренко С. М. Комунікативна політика підприємств в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. С. 51-54.
22. Все про туризм – туристична бібліотека. URL: <http://tourlib.net/> 109 (дата звернення: 11.01.2024)
23. Гавриш І. І., Крупенна І. А. Моніторинг показників регіонального туристичного ринку та оцінка туристичної привабливості регіону. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2019. Вип. 54. С. 42–51.
24. Гапоненко Г. М. Маркетинг та інновації: взаємозв'язок і вплив на діяльність підприємств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2014. Вип. 200. Ч. 1. С. 76–84.
25. Гладка І. М., Білецький В. Ю. Стратегії маркетингу туристичних послуг на регіональному ринку. *Наукові записки НаУКМА*, 2018. Т. 202. С. 28-33. 54
26. Горбаль Н.І. Трансформація маркетингових комунікацій українських підприємств в умовах кризи, глобалізації та євроінтеграції. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2017. № 3. С. 96-110.
27. ГОСТ 28681.1-95 «Туристично-екскурсійне обслуговування. Проектування послуг» URL: http://docs.nevacert.ru/files/gost/gost_28681.1-1995.pdf (дата звернення: 11.01.2024)
28. Данільєва Ю. Г. Паломницький туризм в Україні: витоки, різновиди, перспективи. СНУ ім. В.Даля, *Історичні записки*. 2012. Вип. 36. С. 73–80.
29. Демкура Т.В. Формування маркетингових комунікацій в контексті глобальних змін зовнішнього середовища. *Ефективна економіка*. 2016. №11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5238>. (дата звернення: 16.01.2024)

30. Державна прикордонна служба України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://dpsu.gov.ua/> (дата звернення 13.06.2024 р.)
31. Дрок П. В. Інформаційний маркетинг в контексті розвитку інформаційних технологій. *Економічний вісник університету*. 2016. № 31/1. С. 46-50.
32. Євтушевська О.В. Особливості поведінки споживачів на ринку в сучасних умовах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 20. С. 22–24.
33. Жалдак Г. П., Бичковська А. А. Інтегровані маркетингові комунікації як чинник ефективного розвитку підприємств. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2019. №2(4). С. 4–12.
34. Зінченко В. О. Маркетингові комунікації у туризмі: теорія і практика. *Туризм і курорти*. 2016. № 2. С. 14-21.
35. Іванова Л.М. Маркетинг туристичних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Економіка та підприємництво*. 2019. № 9. С. 38-43.
36. Ілляшенко Н.С. SEO-оптимізація як сучасний інструмент Internet-маркетингу. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. №3. С. 63- 74.
37. Ілляшенко С.М. Застосування маркетингових Internet-технологій для формування іміджу організації. *Тези доповідей X Міжнародної науково-практичної конференції «Маркетинг та логістика в системі менеджменту»*. Львів : Видавництво Львівської політехніки. 2014. С. 144-146.
38. Ільченко Т., Денисенко О. Маркетингові інструменти формування туристичного продукту в Україні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2019. Т. 2. № 2. С. 27-36.
39. Інновації у маркетингу і менеджменті : монографія / за заг. ред. С. М. Ілляшенка. Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус», 2013. 616 с.
40. Кадацька Ю. А. Релігійний туризм в Україні. Київ: Науковий світ, 2003. 178 с.
41. Карягін Ю.О., Тимошенко З.І., Демура Т.О., Мунін Г.Б. Маркетинг тур продукту/Підручник. К: Кондор, 2013. 394 с.

42. Кифяк В. Ф. Рекламна кампанія туристичного підприємства. URL : <http://kr-diplom.kiev.ua/referat/ref>. (дата звернення: 11.01.2024)
43. Кірюхін О.М., Кірюхіна А.М. Маркетинг в туризмі: практичний підхід. К.: КНЕУ, 2018. 254 с. 56
44. Кобченко А.А. Формування маркетингових комунікацій туристичного підприємства. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 201-206.
45. Коваленко О. Маркетингові інструменти стимулювання розвитку туризму в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5. С. 52- 57.
46. Коваль Л.А. Основні аспекти поведінки споживачів і чинників, що зумовлюють вибір певного типу споживацької поведінки. *Наукові праці Кіровоградського технічного університету*. 2010. № 18. Ч. II. С. 117–122.
47. Конкурентоспроможність підприємства: навч. Сел.. / І.З. Должанський, Т.О. Загорна. Київ: Центр навч. Літератури, 2008. с.384
48. Корнієв В.Л. Вплив цінових змін на поведінку споживачів при стратегічному ціноутворенні на генеричні товари. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2010. № 1. С. 11–20 URL: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2010_1_11_20_0.pdf. (дата звернення: 11.01.2024)
49. Котлер Ф., Келлер К.Л., Павленко А.Ф. та ін. Маркетинговий менеджмент: підручник. Київ. 2008. 720 с.
50. Кузьмінов С.В. Ринковий попит і поведінка споживача: психологічні аспекти взаємообумовленості. *Європейський вектор економічного розвитку. Економічні науки*. 2014. № 1. С. 84–92.
51. Кучай О. В. Impact of Marketing Strategy on the Competitiveness of Tourism and Hotel Businesses. *Review of Economics and Finance This link is disabled*. 2022. 20(1), pp. 399-405 Indexing: Scopus.
52. Кучай О. В. Маркетингові дослідження конкурентного середовища в туризмі. *Ad orbem per Linguas. До світу через мови. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Україна у транс культурному*

й мультимодальному світі», 25 травня 2022 року. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2022. С.440-442

53. Лебеденко М. С., Лученко І. В. «Веб-ресурс як ефективний інструмент маркетингових комунікацій». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. С. 178-182.

54. Литвин І. В. Релігійний туризм в Україні (90-ті рр. ХХ ст. – сьогодні). *НПУ імені М. П. Драгоманова, Науковий часопис. Серія 6: Історичні науки*. 2014. Вип. 12. С. 280–287.

55. Лук'янова І.В. Маркетингові інструменти у просуванні туристичних продуктів України на зарубіжному ринку. *Економіка та суспільство*. 2019. № 21. С. 70-74.

56. Лук'янова Н. Стратегії маркетингу в туризмі: особливості та перспективи застосування в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 2018. Вип. 5. С. 138-141.

57. Макаренко О.В. Маркетингові стратегії просування туристичного продукту України в ЄС. *Економічний вісник НТУУ “КПІ”*. 2018. № 10. С. 169-175.

58. Мальська М. П., Рутинський М. Й., Білоус С. В., Мандюк Н. Л. Економіка туризму: теорія та практика. Київ : Центр учб. л-ри, 2014. 544 с.

59. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика: навч. посібник. 2-е вид. К. : ЦУЛ, 2012. 368 с.

60. Марченко І. Маркетинговий аналіз українського туристичного ринку. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 101-106.

61. Матеріали робочої групи «Відновлення та розбудова інфраструктури». URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/nacionalna-rada-z-vidnovlennya-ukrayini-vid-naslidkiv-vijni> (дата звернення 14.06.2024 р.)

62. Мельниченко Ю. В. Маркетингова стратегія розвитку туризму в Україні. *Маркетинг в Україні*. 2019. № 4. С. 32-39.

63. Миронов Ю.Б. Інтернет-технології в туризмі URL: http://tourlib.net/statti_ukr/Internet.htm (дата звернення: 11.01.2024)

64. Музичка Є. О. Управління збутовою діяльністю туристичних підприємств: автореф. ..канд. екон. наук 08.00.04 економіка та управління підприємствами (за видами екон. діяльності). Київ, 2015. 25 с.
65. Ніколенко О. М. Маркетингові інструменти у формуванні туристичного образу України на міжнародному ринку. *Економіка та суспільство*. 2019. № 20. С. 142-146.
66. Овчаренко Ю.В. Маркетингові інструменти просування туристичних послуг в Україні. *Інноваційний маркетинг*. 2020. № 3. С. 40- 44.
67. Омельченко І.А., Шматкова О.І. Маркетингові інструменти у формуванні туристичного продукту регіону. *Економіка та управління*. 2021. № 1. С. 23-28.
68. Опис технологічних особливостей туру. URL: https://knowledge.allbest.ru/sport/2c0a65625b3ac68b5d53a88521306c26_0.html (дата звернення: 15.01.2024)
69. Організація виробничої та маркетингової діяльності малого і середнього бізнесу : монографія / за наук. ред. д.е.н., професора, академіка АЕНУ К.С. Жадька. Дніпро : УМСФ, 2019. 224 с. 57
70. Панченко С. А. Релігійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи: монографія. Київ : Автограф, 2019. 163 с. 5
71. Патійчук В. О. Функціональні особливості організації релігійно-паломницьких турів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 15 (316). С. 24–31.
72. Погорєлов М. І. Сучасні проблеми мотивації працівників та шляхи їх вирішення. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер.: Технічний прогрес та ефективність виробництва*. 2013. № 22. С. 105-109.
73. Подзігун С.М. Управління маркетинговими комунікаціями у готельно-ресторанному бізнесі. *Національна економіка. Інтелект XXI*. 2017. № 2. С. 163-168.
74. Про туризм: Закон України від 16 жовтня 2020 року № 324/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>

75. Руденко О. М. Маркетингові інструменти у сучасному туризмі. *Маркетинг в Україні*. 2017. № 2. С. 28-34.
76. Сайчук В. С. Методичні аспекти суспільно-географічного дослідження релігійного туризму. *КНУ ім. Т. Шевченка, Економічна та соціальна географія*. 2014. Вип.№2. С. 59–65.
77. Свірідова Н. Д. Аналіз діяльності підприємств туризму : навч. посіб. / Н. Д. Свірідова, С. С. Лискова; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ : Ноулідж, 2012. с. 209-213
78. Семенова Л. Ю. Вплив маркетингу на діяльність закладів освіти в сучасних ринкових умовах. *Формування сучасної моделі управління та підвищення якості менеджменту в системі вищої освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Дніпро : Університет митної справи та фінансів*. 2018. С.160-163.
79. Сенишин О. С., Кривешко О. В. Маркетинг : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. 347 с.
80. Ситенька, К. І., Гринюк, Т. А. Релігійний туризм в Україні: духовна, паломницька та об'єднавча місія. Організація діяльності в індустрії туризму. Київ, 2019, 63 с.
81. Скригун Н.П., Розумей С.Б., Молін Н.О. Онлайн та офлайн інструменти в системі інтегрованих маркетингових комунікацій. *Маркетинг і цифрові технології*. 2022. № 2. Том 6. С. 49-61.
82. Стрельбіцький П. А. Світовий досвід мотивації праці та можливість його впровадження в Україні. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. С. 323-333.
83. Теслик, А. В. Інформаційні технології в туристичній діяльності. *Інформатика та інформаційні технології*. 2015. №6, С.50-55
84. Хоменко І. В. Маркетингові стратегії та інструменти розвитку туризму в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 3. С. 83-86.

85. Хурдей В.Д. Маркетинг як стратегічний інструмент. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2019. №11. URL: <https://www.internauka.com/issues/economic2019/11/5353> (дата звернення: 11.01.2024)
86. Чередниченко А. О. Розвиток релігійного туризму як шлях до відновлення туристичної галузі в умовах соціально-економічної кризи. *УкрДУЗТ, Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. Вип. 58. С. 226–232.
87. Юрченко С. О., Юрченко О.Є. Релігійний туризм у християнстві на сучасному етапі. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна, Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. 2017. Вип. 6. С. 216–220.
88. Якубович Р. П., Патійчук В. О. Нетотожність понять «паломництво» і «релігійний туризм». *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень: тези доп. XIII Міжнародної науково-практичної конференції аспірантів і студентів, м. Луцьк, 14–15 травня 2019р.*, С. 830–833.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета «Ставлення до релігійно-екскурсійного туризму жителів Житомирської, Київської (разом з м. Київ), Чернігівської, Сумської області»

Шановні українці! Ваші відповіді допоможуть розробити тур, цікавий для жителів північного регіону України. Нам дуже важлива Ваша думка!

1.1. Ви любите подорожувати?

- так
- ні
- важко відповісти

1.2. Як часто Ви подорожуєте?

- рідше одного разу на рік
- один раз на рік
- більше одного разу на рік

1.3. Які види туризму представляють для Вас найбільший інтерес? (допускається декілька відповідей)

- культурно-пізнавальний (відвідування історичних і культурних об'єктів)
- природний, екологічний (активний відпочинок на природі)
- спортивний, екстремальний (гірськолижний, скелелазіння, дайвінг тощо)
- подієвий (участь у святах, фестивалях та ін. заходах)
- лікувально-оздоровчий (санаторії, профілакторії, цілющі води)
- релігійний (храми, монастирі, святині)
- пляжний відпочинок
- інше _____

1.4. Де Ви віддаєте перевагу проводити свій відпочинок?

- в Північному регіоні

- в інших регіонах України
- за кордоном
- немає визначених переваг

2.1. Чи цікава Вам православна культура?

- так
- ні
- важко відповісти

2.2. Які аспекти православної культури Вам найбільше цікаві?
(допускається декілька відповідей)

- історія, краєзнавчий аспект
- церковна архітектура
- сучасна практика Православ'я
- інше _____

2.3. Чи брали Ви участь у подорожах чи поїздках, пов'язаних з релігією,
і в яких саме?

- в паломницьких поїздках
- в турах/екскурсіях, пов'язаних з релігійною тематикою
- в релігійних турах/екскурсіях та паломництвах
- ніколи не були в таких поїздках

2.4. Хотіли б Ви здійснити таку подорож у майбутньому?

- так
- ні
- важко відповісти

3.1. Хотіли б Ви взяти участь у релігійно-екскурсійному турі до
південних районів Красноярського краю?

- так
- ні
- важко відповісти

3.2. Що б Ви хотіли подивитися/відвідати в релігійно-екскурсійному
турі? (допускається декілька відповідей)

- старовинну культову архітектуру
- сучасні храми та монастирі
- чудотворні та шановані ікони
- місця, пов'язані з пам'яттю святих подвижників
- тематичні музейні експозиції
- історичні та культурні об'єкти, не пов'язані з релігією
- інше _____

3.3. Чи обов'язкова для Вас під час поїздки участь у церковних службах, обрядах?

- так
- ні
- важко відповісти

3.4. Які додаткові послуги Ви хотіли б отримати під час поїздки?
(допускається декілька відповідей)

- додаткові екскурсії
- зустрічі з цікавими людьми
- відпочинок на природі
- фото- і відеозйомка
- спортивні заходи (фітнес-зали, гімнастика тощо)
- конкурси, ігри
- оздоровчі процедури (баня, сауна, СПА)
- інше _____

3.5. Якою, на Вашу думку, оптимальна тривалість релігійно-екскурсійного туру?

- не більше одного дня
- 2-3 дні
- більше трьох днів
- важко відповісти

3.6. Прийнятна для Вас вартість туру?

- до 10 тис. грн.

- від 10 до 20 тис. грн.
- більше 20 тис. грн.
- важко відповісти

4.1. Де Ви живете?

- Київська (разом з м. Київ)
- інші населені пункти (вказіть) _____

4.2. Ваша стать

- чоловіча
- жіноча

4.3. Ваш вік

- до 30 років
- 30-50 років
- більше 50 років

4.4. Ваше ставлення до релігії?

- віруючий (православний)
- віруючий (інша конфесія, вказіть) _____
- віруючий (поза конфесією)
- агностик
- атеїст
- важко відповісти

Дякуємо за відповіді!